

CRNOGORSKI KINEMATOGRAFI 1908-1914.

Luka I. Milunović

This work follows the dynamics of showing plays and the content of the repertoire of cinemas in the Kingdom of Montenegro. There are nearly 260 registered movie titles for the period since the foundation of the first cinema in Montenegro in 1908 until the beginning of the First World War.

Pokretne slike „Dolazak voza“ koje su na javnoj predstavi prikazali autori, braća Luj i Ogist Limijer (*Lummières Frères*), u Parizu 28. decembra 1895. godine najavile su otvaranje vrata brojnih sala za kinematografske projekcije. Pod sam kraj 19. i tokom prvih decenija 20. stoljeća Evropa i Amerika ubrzano hitaju ka eri filma - novoj tehnici produkcije i umjetnosti. U razvoju filmske produkcije do Prvoga svjetskoga rata uočavaju se dvije faze: (1) na samom početku podražavanje pozorišta i literature (period „snimljenoga pozorišta“)¹ te (2) nešto kasnije začeci i razvoj specifičnoga umjetničkoga izraza. Smatra se naime da je neđe do 1908. godine

¹ Vidi: „Film“, „Mala enciklopedija Prosveta“, knj. 3, Beograd, 1986, str. 720-725

kamera snimala ne mijenjajući mjesto da bi se od tada postepeno stvarali principi filmske glume i produkcije.

Upravo te 1908. godine, kada počinje nastajati filmska umjetnost u pravom smislu riječi, na Cetinju je nabavljen aparat za prikazivanje filmova i počeo sa radom prvi stalni domaći kinematograf u Knjaževini Crnoj Gori. No, i prije početka rada prvoga stalnoga kinematografa na Cetinju, Crna Gora će imati dodira sa pokretnim slikama. Podatke o prvim kontaktima Crne Gore i Crnogoraca sa pokretnim slikama pružio je javnosti profesor Ratko Đurović.² Nepunu godinu dana poslije prikazivanja pomenutoga filma braće Limijer, već oktobra 1896. godine, filmska kamera bilježi dolazak knjaza Nikole I i njegove pratnje u Rim radi posete svojoj ćerki Jeleni, upravo udatoj za italijanskoga prijestolonasljednika Viktora Emanuela. Tako su prvi Crnogorci ostali zabilježeni na filmskoj traci. Film o dočeku knjaza Nikole I prikazan je prvi put u januaru naredne godine.³ Profesor Đurović dalje navodi da su članovi dinastije Petrovića po prvi put posmatrali neku filmsku predstavu 1898. godine takođe u Italiji u kraljevom dvorcu u Napulju.⁴ Govoreći o prvim snimljenim filmskim materijalima i prikazivanjima filmova u Crnoj Gori profesor Ratko Đurović kaže: „U ljeto 1902. godine na Cetinju je prvu filmsku projekciju u Crnoj Gori dao

² Ratko Đurović, „Cetinje i film“, u: „Cetinje 1482-1982“, Cetinje, 1994, str. 425-429. Ratko Đurović, „Kinematografija“, u: „Crna Gora = Черногория = Montenegro“, Titograd, 1981, str. 177-186. (Vidi: www.montenegrina.net). Ratko Đurović, „Cetinje i film“, u: „Cetinje 1482-1982“, Cetinje, 1994, str. 425-429.

³ „Matrimonio dei principi di Napolil a Roma“. Film o dolasku knjaza Nikole I u Rim snimio je kamerman Anri Le Ljer (*Henry Le Lieure*). Vidi: Ratko Đurović, „Kinematografija“, u: „Crna Gora = Черногория = Montenegro“, Titograd, 1981, str. 179.

⁴Ratko Đurović, „Cetinje i film“, u: „Cetinje 1482-1982“, Cetinje, 1994, str. 426.

bečki putujući bioskop ‚Uranija‘, čiji je vlasnik bio Ferdinand Somođi. Tom prilikom snimljen je i prvi film uopšte o Crnoj Gori: ‚U Crnim Brdima, na crnogorskom knjaževskom dvoru‘ koji je prikazan u Beču 1. novembra iste godine.⁵

Kada govorimo o Crnoj Gori i projektovanim pokretnim slikama do početka rada prvoga stalnoga domaćega kinematografa 1908. godine zaslužuje pomenuti još nekoliko događaja o kojima je pisala crnogorska periodika. Još 1889. godine u ‚Glasu Crnogorca‘ je najavljeno da će u Zetskome domu na Cetinju biti: ‚... izložena geografski panorama‘, i dalje u istoj vijesti: ‚Slike su sasvim vješto izrađene te kroz cakleni aparat, vrlo ukusno i prirodno izgledaju...‘. Pomenućemo i to da je krajem 1904. godine gostovanje putujuće pozorišne trupe Ljubomira Micića na Cetinju počelo veselom igrom u tri čina - ‚Kinematograf‘. Pažnju crnogorske periodike 1907. godine zavrijedila je i vijest o ‚Telefotografiji‘, tj. da su fotografije veličine 13×24 prenošene sa jednoga mjesta na drugo za 6 do 12 minuta, te da će, kako se napominje u tekstu, od ovoga pronalaska naviše koristi imati ilustrovani listovi i policija.⁶

Posebno interesantan događaj kada je kinematograf u Crnoj Gori u pitanju odigrao se na Cetinju 1907. godine. Sredinom aprila te godine ‚Glas Crnogorca‘ je donio oglas sa naslovom ‚Bioskop na Cetinju‘ obavještavajući svoje čitaoce da će od 15. aprila u Zetskome domu otpočeti prikazivanje filmskih predstava. Oglas je dao Miloš Gavrić Srbin iz Mačve, nakon toga što je od uprave varoši opštine Cetinje na traženje dobio dozvolu da može 15 dana prikazivati kinematografske predstave. Tekst ovoga

⁵ Ibidem

⁶ O projektovanju slika i kinematografu u Kotoru i Boki vidi: ‚Darko Antović, ‚Nova stranica u kinematografiji Crne Gore‘, u: ‚Filmska umjetnost u Crnoj Gori : prošlost, sadašnjost, budućnost : Problemi i perspektive‘ (Zbornik radova sa okruglog stola, CANU – Naučni skupovi, knj. 103.), Podgorica, 2010, str. 7 i 8.

zaista jedinstvenoga oglasa navodimo integralno (verzal kao u originalu): „BIOSKOP“ NA CETINJU u nedjelju u „ZETSKOM DOMU“ Današnje slike se sastoje iz 1.500 metara fotografičnih (film) snimaka. Prestava traje 2 sata sa biranim programom. POČETAK PRESTAVE U 8½ U VEČE. Za mnogobrojnu posjetu moli S poštovanjem MILOŠ GAVRIĆ Posjednik „Bioskopa“.⁷

O radu bioskopa Miloša Gavrića u Zetskome domu nemamo podataka osim navedenih. Ostaju otvorena pitanja: kakav je bio odziv publike na Cetinju, da li je neka kino-predstava prikazana i na crnogorskom dvoru, te da li je M. Gavrić sa svojim bioskopom posetio i druga mjesta u Crnoj Gori: Podgoricu, Nikšić ili Bar. Odgovori na ova pitanja mogli bi da ukažu koliko je rad ovoga bioskopa uticao na to da dva cetinjska preduzetnika naba-ve kino aparaturu i naredne godine otpočnu sa kontinuiranim prikazivanjem filmova u Crnoj Gori.

O početku rada stalnoga domaćega kinematografa na Cetinju prvu vijest će donijeti „Cetinjski vjesnik“ u broju koji je izašao u srijedu 3. septembra 1908. godine u okviru stalne rubrike „Dnevne novosti“. U ovoj zaista jedinstvenoj, ali veoma kratkoj vijesti, koju donosimo integralno, stoji: „**Kinematograf na Cetinju** Uskoro se otvara u prostorijama kavane b. „Lovćen“ kuće g. Petka Pajovića, trgovca kinematograf, koji će svako večer davati po dvije predstave od 8-9 i od 9-10 sati u večer. Nedjeljom i praznikom davaće i poslije podne sa spuštenim cijena. Kinematograf je snadbijeven sa velikim izborom raznijeh interesantnih i šaljivih scena.“⁸

⁷ Uz tekst oglasa, u donjem lijevom uglu, objavljena je redakcijska oznaka: R. 42, Vr. 195, 1,1. „Glas Crnogorca“, XXXVI/1907, br. 17, str. 4.

⁸ „Cetinjski vjesnik“, I/1908, br. 20, str. 4. Datumi u radu dati su po starom, Julijanskom kalendaru tada aktuelnom u Knjaževini Crnoj Gori. Vidi: Dr Đ. D. Pejović, „Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916“, Cetinje, 1971, str. 224-225. Uporedi: Gojko P. Kastratović, „Istorija crnogorskog filma“, Podgorica, 2007, str. 18, 21-22.

O tome kako su dva preduzetnika sa Cetinja podnijela zahtjev za dozvolu i samome procesu donošenja odluke o odobravanju rada kinematografa na Cetinju od strane nadležne opštinske uprave već sam pisao.⁹ Međutim, kako se kod nas u literaturi i javnosti uopšte i dalje nerijetko pojavljuju razni datumi kada se govori o početku rada prvoga domaćega kinematografa (bioskopa) u Crnoj Gori zaslužuje da se, uz detaljniju analizu kjučnih dokumenata, pobroje činjenice navlaštito utvrđene na osnovu autentične arhivske građe i pisanja događajima aktuelne periodike. Pored toga nadamo se da će podsećanje na projekcije filmova u Crnoj Gori do Prvoga svjetskoga rata biti dobar podstrek i podumijenta za razmišljanja zašto u mnogim našim sredinama danas nema i da li bi trebalo da postoji moderni kinematograf.

Proces stvaranja pravnih i formalnih pretpostavki za otvaranje prvoga kinematografa u Crnoj Gori, kako ga dokumentovano možemo pratiti započeo je obraćanjem dva cetinjska preduzetnika-ortaka Blaža Bratičevića i Ljubomira-Ljuba Tamindžića opštinskoj upravi. Kako je vrlo kratka i cijenimo interesantnoga sadržaja, molbu Bratičevića i Tamindžića, koja će rezultirati dozvolom opštinskih vladi i u konačnome početkom rada prvoga crnogorskoga kinematografa, pružamo integralno čitaocima na uvid (podvučene su riječi kao u originalu): „Upravi Opštine

⁹ Luka Milunović, „Prvi crnogorski bioskop“, „Arhivski zapisi“, VII/2000, br. 1–2, str. 43–53; Luka Milunović, „Slike koje se misle prikazivati ne smiju biti nemoralne“, „Art-Vijesti“, I/2003, br. 10, str. V; Luka Milunović, „Početak rada kinematografa (biokopa), prvi kino-repertoar i kino-operateri u Knjaževini Crnoj Gori“, u: „Filmska umjetnost u Crnoj Gori: prošlost, sadašnjost, budućnost: Problemi i perspektive“ (Zbornik radova sa okruglog stola, CANU – Naučni skupovi, knj. 103.), Podgorica, 2010, str. 13-30. Signature dokumenata i drugih izvora pomenutih u objavljenim radovima nećemo ovdje ponavljati. Navešćemo signature dokumenata do kojih smo došli tokom novijih konsultacija arhivske građe.

Var. Cetinja Namjeravamo otvoriti radnju sa Kinematografom sa kojim bi smo davali zabave u ovoj varoši s' toga uljudno molimo da bi nam za istu izvoljeli izdati dozvolu. Pošto je nabavka za gornje skopčana sa velikim troškovima a poznato Vam je naše siromašno stanje to se nadamo da ćete nam iz obzira na to kao i ovdašnjima, odrediti najmanju što je moguće taksu za dozvolu. Sa odličnim poštovanjem Blažo Bratičević i Ljubomir Tamindžić. Cetinje, 2 avgusta 1908.“

Poslije nekoliko odlaganja Opštinska uprava će na šednici (31. VIII) rješavajući po ovoj molbi donijeti načelno odobrenje za rad kinematografa sa kojim je, po konstataciji da je u međuvremenu (10. IX) pozitivno mišljenje dala i nadređena Oblasna uprava, upoznala uz potpis B. Bratičevića i Lj. Tamindžića 11. septembra 1908. godine. Istog dana (11. IX), na podnešenu molbu od 19. avgusta, dato je odobrenje Blažu Bratičeviću da može otvoriti kafansku radnju u Novoj Varoši na Cetinju u kući Petka Pajovića. Odobrenje za držanje kafanske radnje dato je Bratičeviću i pored ranije proklamovanoga nastojanja opštinske vlasti da na Cetinju smanji broj kafana zbog čega i nije pozitivno riješeno nekoliko molbi za otvaranje ugostiteljskih lokala.¹⁰

Ortaci Blažo Bratičević (ugostitelj) i Ljubo Tamindžić (sajdzija) su se pored, ili u okviru svoje osnovne djelatnosti latili pokretanja rada kinematografa. Bratičević je u ugostiteljskom lokaluu obezbijedio prostor i osnovni inventar, a Tamindžić je, kao precizni mehaničar, mogao uspješno rukovati i održavati kinoaparaturu. U poslovnom maniru onoga vremena svoju poslovnu saradnju javno su istakli i u memorandumu štampanom na zaglavlju svojih dopisa i računa. Memorandum je imao grafički lijepo uređen i likovno ukrašen okvir u kojemu stoji

¹⁰ Odbijena je molba Jovana Terzića sa Vira za otavranje kafane na Cetinju zbog donijete odluke da se više ne dozvoli otvaranje kafana na Cetinju. DACG, UVC-1908, Fas.: 78, br. V.- 1980-63.

napisano: „Таминцић и Братичевић - сајдијска радионица и стовариште сатова - Цетиње: Tamindžić & Bratičević – Uhrmacher und Uhren-Lager - Cetinje“. Kasnije, kada ortakluk sa Bratičevićem bude prestao Tamindžić će takođe dvojezično sam štampati, grafički jednostavniji memorandum, na kome će, uz njegovo ime i obavještenje o obavljanju sajđzijskih poslova, dodati i: „власник кинематографа“, odnosno: „kino – theater“.

Oblasna uprava uključivši se, na poziv opštinske vlasti, u proces donošenja odluke o početku rada kinematografa zahtijevala je prethodno formiranje komisije sa zadatkom da pregleda aparate i filmski materijal koji se namjerava prikazivati. Komisija je trebalo da na osnovu svojih nalaza tokom pregleda utvrdi i u izvještaju saopšti da je rad aparata bezopasan, da su vlasnici obučeni u rukovanju, te da je potpuno prihvatljiv sadržaj pokretnih slika koje će se prikazivati. Opštinske vlasti su formirale komisiju sa ovakvim zadatkom koju su činili: Radivoje Vukićević, nastavnik Vojnozanatlijske škole na Cetinju i Uroš Marić, opštinski odbornik.¹¹ Istoga dana po formiranju (3. septembra) Komisija je pregledala opremu i filmski materijal, te već šutradan (4. IX) sačinila i predala izvještaj: „Opštinskoj Upravi Cetinje Mi potpisani kao članovi Komisije za pregledbu Kinematografskih stvari i slika, koje su nabavili g. g. Blažo Bratičević i Ljubo Tamindžić iz Cetinja, pošto smo pregledali 3ga septembra 1908 g, našli smo slijedeće: 1) Da aparat, kao i sve druge njegove prinadležnosti potpuno su ispravne i potpuno novi, a od svake eksplozije obezbijedeni. 2.) Slike koje se misle prikazivati, nijesu nemoralne to jest ove, koje sada imaju jer oni poslije nekoliko dana dobijaju drugu partiju slika. Stoga smo mišljenja, da bi pulicijska vlast trebala da svaku slijedeću partiju slika naknadno pregleda. Napominjemo da smo slijedeće

¹¹ Vojno Zanatlijska škola osnovana je na Cetinju početkom 1907. godine sa upisana 22 učenika. Po konkursu angažovan je nastavnik Radivoje Vukićević iz Srbije. Uroš Marić je bio apotekar.

slike pregledali: 1) Izlet u šumu. 2) Gost koji ne plaća 3) Dresirani majmun. 4) Izgubljena djevojka. 5) Posdamska panorama. 6) Osvetnik svoje časti i 7) Ženske kao vojnici. Uroš Marić opšt. Odbornik Radivoje Vukićević nastav. Voj. Zanatske škole. Cetinje 4 Septembra 1908 g.“

Citirani kratki izvještaj koji je sačinila opštinska komisija u procesu donošenja odobrenja o radu prvoga domaćega kinematografa u Crnoj Gori sadrži niz dragocjenih podataka na koje valja posebno skrenuti pažnju. Iz izvještaja saznajemo da su vlasnici kinematografa nabavili novi aparat pa je za ovu kupovinu sasvim sigurno trebalo obezbijediti za ono vrijeme znatna sredstva (što oni sami i ističu u molbi za odobrenje rada) i naravno bilo je potrebno određeno vrijeme da se čitav posao obavi. Prema datumima podnošenja molbe za dozvolu i rada Komisije možemo tvrditi da su aparatura za prikazivanje filmova i filmski materijal već bili na Cetinju krajem avgusta, odnosno početkom septembra 1908. godine. Posebno je interesantna pažnja koju je vlast pokazala za sadržaj filmskoga materijala o čemu je komisija morala dati svoj sud. Posmatrano sa ovoga aspekta komisiju možemo tretirati kao svojevrсну državnu filmsku cenzuru bez čijega pozitivnoga mišljenja filmski materijal nije mogao biti javno prikazan. Ograničavanje datoga suda komisije samo na već prispjeli i pregledani materijal, odnosno isticanje stava da i ubuduće pri nabavci svaki put filmski materijal treba da bude pregledan od strane „policijske vlasti“, jasno ukazuje na uvjerenje da državna cenzura mora kontinuirano postojati i funkcionisati kada je prikazivanje filmova u pitanju. Sve ovo, naravno dalje ukazuje na to koliki je uticaj u javnosti imalo, ili je očekivano da će imati prikazivanje pokretnih slika.

Nadležna opštinska vlast je direktno, u pisanoj formi, utvrdila da prije prikazivanja filmski materijal mora proći kontrolu nadležne komisije i u vezi sa tim obaveze vlasnike kinematografa, što

je uz potpis saopštila Blažu Bratičeviću i Ljubu Tamindžiću:¹² „...- istima se dozvoljava, da mogu iste davati i to samo one slike, koje je pomenuta komisija u svom izvještaju imenovala a druge, ako bi pomenuti dvojica Bratičević i Tamindžić, dobavili i željeli davati, da ne smiju iste upražnjavati – davati – prijed nego bi ih, kao i ove, pregledala ova ili druga određena, ovom upravom, komisija, i prije nego bi poslije izvještaja te komisije Bratičević i Tamindžić dobili od ove uprave odobrenje.“

Izvještajem Komisije praktično su zadovoljeni zahtjevi Oblasne uprave i uklonjena posljednja prepreka (uslov) da može stupiti na snagu odobrenje Opštinske vlasti o radu kinematografa. Iako je ovaj uslov zadovoljen i o tome obaviješteni zainteresovani Tamindžić i Bratičević (4. IX) ipak im je, ponovo uz potpis, konačno rješenje saopšteno tek 11. septembra, istog dana kada je data dozvola B. Bratičeviću o držanju kafanske radnje u kući Petka Pajevića. Naglašavamo ove činjenice jer tu treba tražiti i datum početka rada prvoga domaćega kinematografa u Crnoj Gori. Kako nemamo sasvim pouzdani podatak, sa dosta izvjenosti možemo pretpostaviti da upravljajući se po julijanskom kalendaru datum početaka javnoga prikazivanja pokretnih slika u prvome domaćem kinematografu na Cetinju treba tražiti u intevalu koji određuju prvi i drugi četvrtak u septembru mjesecu 1908. godine – dakle, ne prije 4. ali ni mogo poslije 11. septembra (tj. 17. - 24. IX po gregorijanskom kalendaru).

Pored toga što ne možemo tačno označiti kojega datuma je počeo sa radom prvi domaći stalni kinematograf i koliko je predstava dato, ne znamo pouzdano ni to na kakav su prijem kod publike naišle prve projekcije pokretnih slika u kući Petka Pajevića.

¹² Na kraju ovog dokumenta koji su 4. septembra 1908. godine potpisali djelovođa i predsjednik opštine Cetinje stoji zabilješka: „Gornje rješenje bi nam danas u opštinsku upravu saošteno. Po pročitaniu:“ a zatim slijede svojeručni potpisi Ljubomira Tamindžića i Blaža Bratičevića.

Bilo bi svakako interesantno da možemo pružiti makar najosnovnije podatke o broju, ili reakcijama gledalaca kao i finansijskim efektima rada kinematografa u prvim mjesecima. Jedina ali štura ocjena o radu kinematografa 1908. godine na Cetinju ostala je u „Uvjeranju“, službenom aktu koji je krajem novembra mjeseca opštinska uprava na zahtjev dala B. Bratičeviću i Lj. Tamindžiću. U uvjerenju stoji da su „pomenuta dvojica“ više puta davali kinematografske predstave, i ocjena da su: „...iste predstave bile na opšte zadovoljstvo publike.“

Zahvaljujući zapisima koji su sačuvani u arhivskim fondovima znamo razlog zbog kojega su Bratičević i Tamindžić tražili ovo uvjerenje od opštinskih vlasti. Ovakvo uvjerenje vlasnicima kinematografa je bilo potrebno kako bi dobili saglasnost od nadležnoga ministarstva i ostvarili svoju zamisao da organizuju prikazivanje filmova i van Cetinja. Njihova namjera je bila da na gostovanju po unutrašnjosti Crne Gore prvo pošete Podgoricu. Krajem novembra 1908. godine Blažo Bratičević i Ljubomir Tamindžić su se obratili Knjaževskom crnogorskom Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova molbom da im omogući korištenje sale u školskoj zgradi u Podgorici, za davanje bioskopskih predstava. U molbi Bratičević i Tamindžić traže od Ministarstva: „...da bi ste nam dozvolili da u kući u kojoj je osnovna škola u Podgorici dajemo 4 – 5 prestava sa kinematografom...“ pa dalje naglašavaju: „... za gornje voljni smo dati bezplatno za đake jednu poučnu predstavu...“ Po dolasku u Podgoricu Tamindžić i Bratičević su se suočili sa uzdržanošću lokalnih školskih vlasti po pitanju korišćenja prostorija u školi pa su morali da telegramom traže intervenciju resornoga ministarstva. Nalog Ministarstva je preko nadležnoga školskoga nadzorništva odmah stigao, pa vjerujemo da su krajem novembra i početkom decembra 1908. godine stanovnici Podgorice bili u prilici da uživaju u filmskom repertoaru koji im je priredio prvi crnogorski kinematograf. Koliko je trajalo gostovanje domaćega

kinematografa u Podgorici ne možemo sasvim pouzdano tvrditi. Iz kasnije date izjave Ljuba Tamindžića povodom opravki javnoga sata vidi se da je van Cetinja, kako sam kaže „u unutrašnjosti“ boravio 15 dana, što bi moglo da ukaže na trajanje turneje domaćega kinematografa, ali i otvori pitanje da li je, osim Podgorice, repertoar prikazan u još nekom mjestu u Crnoj Gori.

Kada je u pitanju finansijska strana rada kinematografa na Cetinju znamo da su B. Bratičević i Lj. Tamindžić morali uredno izmiriti carinu pri nabavci aparature za prikazivanje filmova te da im je nadležna opštinska uprava svojim rješenjem odredila priz: „...da za svaki dan kada budu davali predstave plate po 5. kruna¹³ takse u korist opštinske kase...“. Vlasnici kinematografa su morali redovno plaćati carinu u svakoj prilici kada im prisprije novi iznajmljeni filmski materijal. Ne smatrajući ovu tekuću dažbinu pravednom, jer nijesu kupovali već samo sklopili ugovor o iznajmljivanju filmova vlasnici kinematografa su uložili žalbu resornom ministarstvu. Po sklopljenom ugovoru sa stranom firmom Bratičević i Tamindžić su naime bili obavezni da polože kauciju od 140 maraka¹⁴ i uz to na svakih 1000 m filma plate najam od 10 maraka po danu zadržavanja. Najam na filmove se obračunava na 14 dana - pišu kinooperateri ministarstvu i naglašavaju: „a mi sa ovim slikama koje smo danas dobili raditi

¹³ Novčane vrijednosti su izražene u austrougarskim krunama jer je tek 1908. godine počelo kovanje crnogorskog srebrnog novca koji je dobio ime perper i uveden u promet sa kursom: 1 perper = 1 kruna. Radi mogućih poređenja napominjemo da je početkom 1908. godine 1 napoleon tj. 20 francuskih franaka u zlatu ili apoeni drugih država iste težine i finoće metala ($\approx 6,50$ gr Au finoće 900 %) vrijedio 19,12 kruna. Vidi: Luka Milunović, „Kursevi i obračun valuta u Knjaževini Crnoj Gori“ („Kretanje vrijednosti zlatnog i srebrnog novca: Tabela br. 2b“) u: „Novac u Crnoj Gori“ (zbornik radova sa naučnog skupa), Cetinje, 2007, str. 276.

¹⁴ 20 njemačkih maraka u zlatu razmjenjivano je u Crnoj Gori početkom 1908. godine za 23,56 kruna. Vidi: Ibidem.

možemo samo tri dana, jer svaki treći dan dobijamo novih 1000 metara slika, koje čim stignu mi ove prikazane vraćamo natrag.“ Citirana napomena koju su vlasnici kinematografa istakli u dopisu resornom ministarstvu znatno pomaže sticanju potpunijega utiska o tome pod kojim je uslovima funkcionisao sistem nabavke filmskoga materijala za prikazivanje u Crnoj Gori početkom 20. stoljeća.

Ugovor o iznajmljivanju filmova (jer ih iz finansijskih razloga nijesu mogli kupovati) Tamindžić i Bratičević su kako ističu sklopili sa istom firmom kod koje su nabavili kinoaparaturu. Kako su cijene za najam filmova iskazane u markama možemo pretpostaviti da je filmski materijal koji su cetinjske filmadžije prikazivle poticao iz Njemačke. Ovakvu pretpostavku mogli bi podržati i neki od sadržaja pokretnih slika na što upućuju nazivi nekoliko dobavljenih kompleta filmskoga materijala.

Danas, iz već citiranoga izvještaja koji je na osnovu stava Oblasne uprave komisija podnijela opštinskim vlastima o kinematografu 4. septembra 1908. godine, kao posebno interesantno ipak valja izdvojiti pobrojane naslove cjelina pregledanoga filmskoga materijala. Kako drugih izvora nemamo ovo je jedino autentično svjedočanstvo o prvom filmskom repertoaru domaćega stalnoga kinematografa u Crnoj Gori. Samo zahvaljujući izvještaju pomenute komisije danas možemo konkretnije govoriti o tome što je na samom početku rada kinematografa, septembra 1908. godine ponuđeno publici na Cetinju.¹⁵

¹⁵ Nadamo se da će ovi naslovi zainteresovati i podstaći budućega istraživača da pokuša naći ovaj filmski materijal ako je sačuvan u nekoj od kinoteka u svijetu. Svakako da bilo bi od naročitoga interesa kada bi danas, makar i prigodnim prilikama, mogli pogledati te pokretne slike. Sadržaj pokretnih slika koje su prikazivane u domaćem kinematografu početkom 20. stoljeća mogao bi da ukaže i na određene aspekte, ostvarivanih prije svega socioloških i političkih, uticaja na gledaoce u Crnoj Gori.

Zahvaljujući sačuvanim dokumentima o pregledu filmskoga materijala u cilju dobijanja dozvole za prikazivanje od opštinske vlasti, možemo ukazati na repertoar prikazan u periodu septembar-december 1908. godine. U ovom periodu B. Bratičević i L.J. Tamindžić, kao vlasnici kinematografa obratili su se u još dva navrata opštinskoj upravi kako bi im dala dozvolu da prikazuju upravo pribavljene kompletne filmskoga materijala. „Čast nam je toj sl. Upravi dostaviti da smo dobili novu seriju slika za kinematograf i molimo da nam dozvolite iste prikazivati.“ – pišu Bratičević i Tamindžić 16. septembra opštinskim vlastima na Cetinju i navode nazive 15 filmova koji su upravo pristigli na Cetinje: 1. *Zabranjeno kupanje*, 2. *Noćna pohara*, 3. *Carska parada*, 4. *Kradljivac velocipeda*, 5. *Muško kupatilo*, 6. *Prevarena učiteljica*, 7. *Seljački život*, 8. *Zet i tašta*, 9. *Svadba*, 10. *Progutan novac*, 11. *Na njemačkoj željeznici*, 12. *Dječija šala* 13. *Znamenita ruka*, 14. *Đavolji kazan* i 15. *Zavađeni ljubavnici*. Na ovom zahtjevu vlasnika kinematografa stoji zabilješka o obavljenom oficijelnom pregledu (17. IX) filmskoga materijala: „Pregleda P. Pajović naša uredu mogu davat slike nijesu ne moralne“. Istoga dana kada je obavljen pregled filmskoga materijala, na poleđini zahtjeva ispisano je i od strane predsjednika opštinskoga odbora, Joka Ivanovića potpisano odobrenje: „Pregled koji je nad slikama učinio g. Petko Pajović član opš. odbora primjen k znanju s tim da Tamindžić i Bratičević mogu i ove slike upotrebljavati s plaćanjem takse prema ranijem odborskom rešenju.“

Blažo Bratičević i Ljubomir Tamindžić će sličan dopis poslati i 29. oktobra navodeći nazive 14 filmova koje su upravo dobavili: 1. *Kepenički kapetan*, 2. *Vještica*, 3. *Materinska ljubav*, 4. *Srećan čovjek*, 5. *Božićna slika*, 6. *Sudski izvršitelj*, 7. *Domaće životinje*, 8. *Vojnikov paket*, 9. *Dolazak jednog voza*, 10. *Miš u ženskom društvu*, 11. *Fotograf i kasapin*, 12. *Žensko kupatilo*, 13. *Teška influenza* i 14. *Jutarnja toaleta*. Kao na prethodnom i

na ovom zahtjevu Bratičevića i Tamindžića stoji slična zabilješka opštinskoga zvaničnika: „vidijo i odobrijo član odbora P. Pajović“.

Među sačuvanim dokumentima u arhivskom fondu *Uprava varoši Cetinje* za 1908. godine nijesmo uspjeli da pronađemo još neki podatak o nabavci filmskoga materijala (kompleta slika) iako bi se to moglo očekivati ako uzmemo u obzir navode Bratičevića i Tamindžića u pomenutom pismu o carinjenju da svakih tri dana stiže novih 1000 m filma, te da sa stranom firmom najam dobavljenoga materijala obračunavaju u intervalima od 14 dana.

Stečena saznanja nam dozvoljavaju da sa dosta izvjesnosti možemo kazati da bi pošiljka filmova koja je na Cetinje stigla 29. oktobra 1908. godine mogla biti posljednja za tu, ali i narednu godinu. Naime, jesen 1908. godine je vrijeme kada Crnu Goru snažno potresa *Aneksiona kriza*. Nastaje nešto duži period tokom kojega će crnogorska javnost biti veoma uznemirena i uzburkana čitavim nizom manifestacija nezadovoljstva stanovništva zbog toga što je Austrougarska objavila da pripaja Bosnu i Hercegovinu svojoj državnoj teritoriji. Poslije proglasa knjaza Nikole I, koji je 24. septembra objavio „Glas Crnogorca“ u vanrednom broju, na Cetinju, a odmah zatim po drugim gradovima, ali i manjim mjestima Crne Gore, počeli su mitinzi i demonstracije podrške osudi aneksije. Za našu temu međutim posebno je interesantna odluka Ministarskoga savjeta (vlade) da se od 1. decembra 1908. godine primjenjuje najveća carinsku tarifa za robe iz svih država koje nemaju potpisani trgovinski ugovor sa Knjaževinom Crnom Gorom. Odluka crnogorske vlade o obaveznoj primjeni najveće carinske tarife učinila je da robe iz zemalja koje nijesu imale potpisan trgovinski ugovor sa Crnom Gorom postanu veoma skupe za crnogorsko tržište. Desetak dana poslije pomenute odluke Ministarskog savjeta crnogorski trgovci su se neposredno uključili u protest tako što su na zboru donijeli odluku da

će svu robu od sada dobavljati samo iz država sa kojima Crna Gora ima sklopljene trgovinske ugovore, te da će se uvoz robe obavljati isključivo preko Bara. Kako Austrougarska nije imala potpisan ugovor o trgovini sa Crnom Gorom to je praktično značilo bojkot robe koja je nabavljana iz ove zemlje. Sve je naravno imalo najveće praktične reperkusije kada je roba iz Austrougarske u pitanju jer je upravo sa ovom, ili preko ove države, Crna Gora ostvarivala daleko najveći trgovinski promet.

Ovakvi uvozni uslovi sa jedne, odnosno sam sadržaj jednoga dijela, posebno dokumentarnoga, filmskoga materijala koji je u nastalim uslovima postao neprikladan za prikazivanje u Crnoj Gori, sa druge strane, sigurno su snažno demotivisali Bratičevića i Tamindžića da nastave sa nabavkom, a samim tim ubrzo i sa prikazivanjem filmova. Pored ovoga objektivnoga pomenućemo i jedan subjektivni razlog koji je, držimo, mogao uticati na poslovne odluke Bratičevića i Tamindžića, odnosno na to što za izvjesno vrijeme nećemo srijetati vijesti ili zapise u dokumentima o radu prvoga crnogorskoga kinematografa.

Cetinjski preduzetnici, Blažo Bratičević i Ljubo Tamindžić će se tokom 1909. godine veoma aktivno uključiti u rad dramske grupe koja se krajem 1908. god. ponovo okupila u okviru pjevačkog društva¹⁶ i otpočela sa veoma intenzivnim i kontinuiranim prikazivanjem pozorišnih predstava u Zetskome domu. Grupa diletanata će nešto kasnije djelovati u okviru Radničkoga društva da bi oktobra 1909. godine, angažovanjem dva profesionalna glumca, prerasla u Narodno pozorište koje je praktično djelovalo kao poluprofesionalno. Sve ovo je ustvari bila priprema za osnivanje stalnoga državnoga profesionalnoga pozorišta.¹⁷

¹⁶ *Prvo crkveno pjevačko društvo* osnovano je na Cetinju 1907. godine, a 1909. godine dobilo je ime „Njogoš“. Vidi: Luka Milunović, „Društvo Njogoš“ u *Knjazevini Crnoj Gori*“, „Bibliografski vjesnik“, XXVI/1997, br. 3, str. 115-125.

¹⁷ Luka I. Milunović, „Osnivanje državnog teatra u Crnoj Gori“, „Matica“, X/2009, br. 39 (jesen, 2009.), str. 355-395.

Tokom 1909. godine dramska grupa koju smo pomenuli prikazala je predstave: *Djevojačka kletva*, 24 januar; *Hadži Loja*, 1. februar; *Balkanska carica* 5. april; *Jazavac pred sudom*, 22. april i 10. maja; *Đido*, 29. april; *Knez od Semberije*, 10. maj; *Knjaz Arvanit*, 28. maj; *Boj na Kosovu*, 14. jun (dvije predstave) i 15. jun; *Pola vina pola vode*, i *Razvod*, 20. jula; *Laža i paralaža*; 8. septembar; *Slobodarka*; 25. oktobra i jedna repriza (Blažo Bratičević - *Serdar Janko Đurašković* Ljubomir Tamindžić - *Arslan Jusuf od Žabljaka*); *Madam Mogaden*, 1. novembar (Blažo Bratičević - *Bernar*); *Graničari*, 8. novembra (Ljubomir Tamindžić - *Andrija Miljević*, Blažo Bratičević - *Sava Čujić*); *Običan čovjek*, 14. novembar (Ljubomir Tamindžić – *Dušan* igrala i supruga B. Bratičevića); *Boj na Kosovu*, 15-16. novembar (režija: Ljubomir Tamindžić; lica: Ljubomir Tamindžić Blažo Bratičević); *Običan čovjek* (obnovljena predstava) 26. decembar; *Oče naš*, 27. decembar (Ljubomir Tamindžić - *Mirko, krčmar*).

Pregledu prikazanih predstava prije osnivaja državnoga pozorišta valja pribrojiti i *Knjaza Arvanita* koji je izveden 1. januara 1910. godine (režija i naslovna uloga Ljubo Tamindžić). Treba napomenuti da rekonstrukcija podjele uloga u pomenutim predstavama nije cjelovita, jer je urađena na osnovu, obično kratkih, ocjena objavljenih u štampi, a ne uz konsultaciju dokumentacije i afiša koji, ako su postojali i neđe sačuvani, ovom prilikom nam nijesu bili dostupni. Angažovanje B. Bratičevića i Lj. Tamindžića u ovom domenu stoga nije moglo biti u potpunosti sagledano. Teba dodati i to da će Blažo Bratičević i Ljubo Tamindžić sa ansamblom državnoga profesionalnoga pozorišta ostvariti niz zapaženih rola, mada nijesu bili oficijelni članovi ili na platnom spisku ove ustanove. Od svečanoga otvaranja pozorišta (16. V) pa do septembra 1910. godine (dato 16 predstava), kada je profesionalnim glucima sa strane završeno ekipiranje ansambla državnog pozorišta, te kada je počela

redovna sezona, Ljubomir Tamindžić će igrati u skoro svim predstavama ovoga teatra.¹⁸

O radu domaćega kinematografa tokom 1909. godine nijesmo mogli pronaći bilo kakvih podataka. Polazeći, sa jedne strane, od stvorenoga (1) ambijenta (1.1) poslovnoga - uvođenje najvećih carina za područje odakle su filmovi nabavljani i (1.2) političkoga - koji je učinio neprihvatljivim za prikazivanje dio sadržaja filmskoga materijala koji se mogao nabaviti, kao i uz to (2) veoma intenzivnoga angažovanja u dramskom duštvu sa nagoviještenom mogućnošću profesionalnoga glumačkoga angažmana za vlasnike kinematografa, sa druge strane, dozvoljavamo, držeći je fundiranom, pretpostavku da će za prvi domaći kinematograf, tri mjeseca po osnivanju, odnosno od potkraj 1908. godine, nastupiti duža pauza u radu. Ljubo Tamindžić i njegov ortak u to vrijeme učestvuju u radu dramske grupe i, naravno, intenzivno se bave sajdžijskim poslom i ugostiteljstvom. Tokom 1909. godine po ugovoru sa opštinskom upravom, uz mjesečnu nadoknadu od 25 kruna, održavaju i navijaju gradski javni sat koji se nalazio na Cetinjskom manastiru i uz to upravljaju časovnike za potrebe građanstva i crnogorskoga Dvora.¹⁹

Crnogorska periodika je tokom 1909. godine ipak povremeno donosila vijesti iz svijeta filma – nove umetnosti čija se popularnost očigledno brzo širila. Za ono vrijeme nešto obimniju vijest o filmu sa nalovom „,Tajne‘ kinematografa“ „Cetinjski vjesnik“ će početi konstatacijom: „Kinematograf je dan danas osvojio cio

¹⁸ Vidi: „Stoljeće crnogorskog državnog teatra: Repertoari“, Tom I / Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010.

¹⁹ Vidi dopise od 27. juna (DACG, UVC, Fas. 80, br. 907.) i 4. novembra (DACG, UVC, Fas. 80, br. 543.). Za potrebe knjaza Petra popravljen je zlatni časovnik „Omega“ (DACG, UD, Fas.: 89, Om.:Računi za jun br.10). Za potrebe Dvora Tamindžić će, pored časovnika, popravljati gramofone, pisače mašine i drugo.

čitav svijet. Ne samo da kinematografskih kazališta imade u velikim gradovima, već se može naći u malim gradićima, trgovištima, na brodovima, u restauracijama, privatnim kućama itd.²⁰ Zatim se ukazuje na razliku između pozorišta i filma đe, zbog nastojanja da scene budu što realnije odigrane, pri snimanju glumce vrebaju čak i životne opasnosti (opisana su dva primjera). Sredinom avgusta isti list će donijeti još jednu vijest o kinematografu, ovoga puta u rubrici „Prosvjeta“. Čitateljstvo je obaviješteno kako u ministarstvu *Engleske prosvjete* imaju namjeru da po prijedlogu Bernarda Brovna uvedu kinematograf kao sredstvo za očiglednu nastavu u školama. Namjera engleskoga ministarstva prosvjete u vezi upotrebe kinematografa u školama je, rekli bi, bila vrlo interesantna početkom 20. stoljeća u Crnoj Gori jer će, mjesec dana kanije, na istu temu pisati i poluslužbeni „Glas Crnogorca“. Uz napomenu da se u Engleskoj, po prijedlogu naučnika koji je o tome napisao rad, tim pitanjem bavi „Udruženje za napredak škola“ u tekstu pomenutoga nedeljnika se ističe: „Ko je posmatrao djecu i njihovo interesovanje na predstavama kinematografa, lako će doći do uvjerenja, da učeni Englez ima pravo što u kinematografu gleda jedno jako sredstvo za očiglednu nastavu.“ U „Glasu Crnogorca“ se dalje iznosi uvjerenje kako će ovakvu praksu sasvim sigurno ubrzo prihvatiti i druge moderne države Evrope, te da će se jednom i kod nas ovakav aparat primjenjivati u školama u okviru očiglede nastave.²¹ Na nama je da ovđe iznesemo uvjerenje kako ovakav stav o

²⁰ Anonim, „Tajne kinematografa“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 54, str. 4.

²¹ Bernardu Brovinu, je kako se u tekstu napominje: „povjerenje da rukovodi poslom oko optičke i kinematografske izložbe koja će se uskoro prirediti u Londonu“ (Anonim, „Kinematograf u školi“, *Cetinjski vjesnik*, II/1909, br. 62, str. 3). Anonim, „Kinematograf u školama u Engleskoj“, „Glas Crnogorca“, XXXVIII/1907, br. 41, str. 7.

odnosu dece prema kinematografskim predstavama ne predstavlja tek puko preuzimanje iz nekoga izvora već da je formiran i na osnovu iskustva nekoga od članova redakcije lista poslije prisustva projekcijama filmskoga materijala domaćega kinematografa kojemu su prisustvovali i učenici crnogorskih škola.

Osvrnućemo se i na jedan konkretan prijedlog o nabavci kino-projektora za potrebe škola u Crnoj Gori. U pismu ministru prosvjete i crkvenih poslova Peru Vučkoviću, nepunu godinu pošto je crnogorska štampa donijela vijest o namjerama u prosvjeti Engleske, prijedlog o nabavci kinematografa koji bi služio za potrebe nastave u crnogorskim školama iznio je profesor Dušan Đukić. Tražeći odobrenje za realizaciju od ministara, Dušan Đukić je 14. X 1910. godine svoje prijedloge saopštio u sedam tačaka sa ciljem: „da se prosvjetni i kulturni nivo države i našega naroda podigne“.²² U tački 6, koja nas ovom prilikom najviše interesuje, profesor Đukić traži: „da se dobavi jedan moderan aparat za projekciranje slika, koji će biti prikladan i za kinematografske produkcije.“ U obrazloženju ovakvoga prijedloga profesor Đukić će istaći: „Projekcija slika s kinematografom i uz živu naučnu riječ tako je snažan faktor, da je moderna nastava u modernim državama usvojila taj način predavanja kao jedino uspješan za sve predmete, kod kojih je predočavanje teže nego inače.“ U pismu ministru dalje napominje da u *stranom svijetu* već postoji znatan broj društava koja se po materijalno povoljnim uslovima bave distribucijom snimljenoga materija na teme koje su od koristi za širenje prosvjete i nauke iz svih oblasti.

Tokom 1910. godine u Crnoj Gori su pripremljeni i veoma svečano obilježeni jubileji knjaza Nikole I (50 godina na vlasti i *zlatni pir*). U okviru te proslave Crna Gora je obnovila status kraljevine, a njen suveren je postao kralj. Kada je razvoj crnogorske

²² Vasilije Lukuć, „Pisma iz Cetinjskog državnog arhiva“, „Stvaranje“, VII/1952, br. 5, str. 309.

kinematografije u pitanju treba napomenuti da su jubilarne svečanosti 1910. godine na Cetinju bile dobar povod i prilika da strani snimatelji naprave filmske zapise o Crnoj Gori i ovoj proslavi. Ministarstvu unutrašnjih djela se u tom pravcu obratio i Emanuel Kraus, jedan od braće koja su bila vlasnici „Crnogorskog poduzeća za elektriku“ sa molbom: „...da mi dozvoli prigodom svečanosti učiniti „Kinematografske snimke“ za rasprostiranje po cijelom svijetu.“²³ Kako je, sa jedne strane, crnogorska vlada za taj posao angažovala Rudofa Mosingera, čuvenog fotografa i preduzetnika iz Zagreba, a, sa druge strane, na poledini ove molbe, uz datum 11. septembra 1910. godine, u Minstarstvu je kratko konstatovano: „u akta“, može se zaključiti da Krausov zahtjev nije pozitivno riješen.

Važan segment proslave Knjaževih jubileja bio je osnivanje stalnoga državnoga profesionalnoga pozorišta 1910. godine. Međutim, i pored nastojanja i trzavica koje su pratile početak njegovoga rada državno pozorište će voljom tadašnje uprave, kojoj će se prikloniti i resorno ministarstvo, svoj rad u potpunosti osloniti na profesionalne glumce iz okruženja, pa su domaći diletanti ostali bez očekivanoga angažmana. Ovakv put nastajanja, odnosno kadrovska politika domaćega profesionalnoga teatra svakao su morali duboko razočarati agilne diletante čiji su najistaknutiji članovi bili upravo Ljubo Tamindžić i Blažo Bratičević.

Razvoj događaja pri konstituisanju profesionalnoga ansambla u državnom pozorištu neće ostati bez odraza na odluku Ljubomira Tamindžića da molbom opštinskoj vlasti na Cetinju od 27. februara 1910. godine ponovo pokrene rad prvoga domaćega kinematografa. U molbi, između ostaloga Tamindžić ostavlja najsigurniju potvrdu da za njegove potrebe nije nabavljan filmski materijal tokom 1909. godine. Da bi dobio dozvolu za ponovno prikazivanje filmova Tamindžić u molbi ističe: „Ovim umoljajem da bi mi sl. Uprava dozvolila, prema ranijem riješenju, Kinematografsku predstavu, koju bih večeras održao u kafani

²³ DACG, MUD-1910, Fas.: 101, br. 2416.

„Carev Laz“ sa slikama koje je već Opštinska komisija pregledala. Spoštovanjem Ljubomir Tamindžić“.²⁴ Opštinska vlast je odobrila Tamindžiću prikazivanje filmova u traženom terminu uz obavezno da uplati taksu od 5 perpera i napomenula: „...ali samo da može upražnjavati one slike koje je komisija od 4. septembra 1908. godine za takav posao odobrila.“ Zaslužuje naglasiti nekoliko momenata na koje ukazuju citirana dokumenta. Kako Ljubo Tamindžić, za razliku od ranijih obraćanja vlastima, sam potpisuje molbu i traži dozvolu samo za sebe to se može zaključiti da je ortakluk sa Bratičevićem prestao, te da on sada sam nastavlja da radi sa kinematografom. Ljubo Tamindžić će, doduše, još izvjesno vrijeme za podnesene račune i drugo koristiti i naravno sam potpisivati memorandumne iz vremena funkcionisanja ortakluka. U to vrijeme opštinskoj upravi će se obratiti i Blažo Bratičević radi dobijanja dozvole da drži gostioničarsku radnju, ali sada u kući Pera St. Martinovića koja se nalazi na Cetinju u Katunskoj ulici br. 81. Opštinska vlast je pozitivno riješila molbu Bratičevića.²⁵

U štampi, dokumentima, te priči o radu prvoga crnogorskoga kinematografa nećemo više srijetati Blaža Bratičevića. Smatramo zato opravdanim da ovde saopštimo nekoliko osnovnih Bratičevićevih biografskih podataka.

Blaža Bratičevića (1879–1936) srijetamo u dokumentima 1893. godine đe na Cetinju, kao četrnaestogodišnjak pomaže ikonografu Vasiliju Đinovskom na izradi islikane zavjese za pozornicu u Zetskome domu koja će biti korištena za programe pri proslavi velikoga jubileja – četiri stoljeća crnogorskoga štamparstva i izdavaštva.²⁶ Posljednje godine 19. i tokom prve

²⁴ Molba Tamindžića je priključena dokumentima iz 1908. godine i zavedena pod br. 239 ex 1910.

²⁵ Molba predata 4. marta, a rješenje Uprave cetinjske opštine je dato dva dana kasnije, priključeno uz ono iz 1908 i zavedeno pod br. 276. ex 1910.

²⁶ Vidi u: Luka Milunović, „Pozorište Zetski dom 1884-1896“, Cetinje, 2006, str. 183–185 i 218.

dvije u 20. stoljeću Blažo Bratičević radi pri Upravi dvora.²⁷ Kasnije otvara samostalnu ugostiteljsku radnju. Uspješno se bavi trgovinom, ugostiteljstvom i hotelijerstvom. Umro 8. decembra 1936. godine. U periodici, uz vijesti o smrti Blaža Bratičevića ostao je zapis: „Pokojnik je služio među cetinjskim trgovcima kao i među građanstvom za primjer savjesnosti u poslu, čovječnosti i poštenja. Pokojnik je izveo svoju djecu na put.“²⁸

Rad domaćega kinematografa nastavljen je, dakle, 27. februara 1910. godine, doduše najvjerovatnije sa istim repertoarom, tj. filmskim materijalom koji je nabavljen još 1908. godine. Moguće da se radi o pošiljci filmova koja je na Cetinje prispjela, odnosno za koju je 29. oktobra 1908. godine tražena i dobijena dozvola za prikazivanje. Ponudićemo odgovor na pitanje kako je Tamindžić mogao zadržati filmove koje je u najam uzeo krajem 1908. godine. Možemo naime pretpostaviti da je, po prekidu tgovinskih odnosa Crne Gore sa Austrougarskom koji je nastupio u jesen 1908. godine Tamindžić morao zadržati (praktično kupiti) filmski materijal koji se u tom trenutku kod njega nalazio, dok je inostrana firma potpuno obeštećena tako što je zadržala unaprijed uplaćenu obaveznu kauciju, odnosno praktično prodala filmove. Jedan od razloga da se Ljubomir Tamindžić baš krajem februara ponovo okrene radu sa kinematografom mogao bi ležati i u tome što je poslije odluke Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova Crne Gore od 16. februara 1910. godine bilo potpuno jasno da vrijedni cetinjski diletanti iz poluprofesionalnoga pozorišta Radničkoga

²⁷ Vidi: „Svjedočanstvo“ da je Blažo Bratičević radio pri Upravi dvora od 1. aprila 1900. do 1. jula 1903. godine. (DACG, UD-193, Fas.: 55, br. 530.)

²⁸ Luka Milunović, „Početak rada kinematografa (bioskopa), prvi kino-repertoar i kino-operateri u Knjaževini Crnoj Gori“, u: „Filmska umjetnost u Crnoj Gori : prošlost, sadašnjost, budućnost: Problemi i perspektive“ (Zbornik radova sa okruglog stola, CANU – Naučni skupovi, knj. 103.), Podgorica, 2010, str. 14-15.

društva i pored rezultata koje su postigli neće biti angažovani kao profesionalni glumci u upravo osnovanom državnom teatru. Po sadržaju filmskoga materijala koji je namjeravao prikazati vidi se da Ljubo Tamindžić upravo ponovo počinje sa ovim poslom, te da još nije uspostavio, ili da bar još ne funkcionišu, relacije sa inostranim firmama za distribuciju filmova.

Teško je tvrditi do koje mjere je tokom 1910. godine redovno radio domaći kinematograf. U tome nam mnogo ne pomaže tekuća crnogorska periodika, koja će tek narednih godina izvijestavati o radu i repertoaru domaćega kinematografa. Uzimajući u obzir: da je tokom 1910. godine pripreman i realizovan čitav niz programa za veliku svetkovinu jubileja knjaza tj. kralja Nikole I Petrovića među kojima je bio i znatan broj onih kulturno-zabavnoga karaktera;²⁹ da je osnovano i od 16. maja počelo sa radom državno profesionalno pozorište, te da je u predstava-ma toga teatra Ljubo Tamindžić intenzivno učestvovao; iznosimo pretpostavku da je od proljeća do jeseni te godine domaći kinematograf radio samo od slučaja do slučaja.

Na jesen te godine Ljuba Tamindžića će angažovati crnogorski Dvor. Iz zapisa u svesci rashoda za oktobar u kojoj je vođena evidencija o raznim tekućim troškovima crnogorskoga Dvora vidimo da je Ljubu Tamindžiću isplaćeno 240 perpera za prikazivanje kinematografskih predstava: „...za tri davate kinematografske prestave u sv. Dvor po per. 80.“³⁰ U vezi ovoga interesantnoga podatka moramo se upitati kakav je to filmski sadržaj u tri navrata prikazan s jeseni 1910. godine na crnogorskom

²⁹ O političkim događajima i svečanostima tokom 1910. godine vidi izvanrednu studiju Velimira Vujačića, „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910. godine“, Cetinje, 2010, kao i zbornik dokumenata: „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910“ / Velimir Vujačić Luka Milunović Srđan Pejović Stevan Radunović, Cetinje, 2010. (485 dok.)

³⁰ DACG UD-1910, Fas.: 99. (računi rashoda) Opšti računi, br. 44.

Dvoru? Skloni smo tvrdnji da se nije radilo o igranim, umjetničkim filmovima (pretpostavljamo da Lj. Tamindžić tada još nije ponovo u potpunosti razradio svoju poslovnu koncepciju u vezi rada kinematografa) već da je ovđe riječ o filmskom materijalu dokumentarnoga karaktera koji je, vjerujemo, snimljen upravo u Crnoj Gori za vrijeme proslave kraljevih jubileja. Bilo kako bilo, opstaje činjenica da je domaći kinematograf, makar i povremeno, ponovo počeo da prikazuje pokretne slike. Na temelju pomenutih činjenica o kino-predstavama na Dvoru, te sličnoj praksi tokom narednih godina, mogli bi reći da od 1910. godine stalni domaći kinematograf funkcioniše ne samo kao gradski – javni, već i kao dvorski.

Arhivska građa nam dalje omogućava i saznanje da je Ljubomir Tamindžić krajem novembra 1910. godine prikazao još jednu kinematografsku predstavu. Ovoga puta je to bilo, kako sam ističe u podnešenom računu: „...28-XI Za kinematografsku predstavu po naredbi iz Dvora Kralja Gospodara...“.³¹ Ovakva formulacija preuzeta iz šturoga računa na 80 perpera ne daje mogućnost da se sa potpunom izvjesnošću utvrdi lokacija đe je kino-projeksija data. Ostaje otvoreno pitanje da li je kinematografska predstava prikazana u nekom dvorcu Petrovića, ili možda na kojem javnom mjestu po nalogu, ili za potrebe nekoga od članova dinastije Petrović-Njegoš.

O radu domaćega kinematografa tokom 1911. godine imamo nešto više podataka. Zapisi u sačuvanim dokumentima svjedoče da je crnogorski kinematograf funkcionisao kao dvorski, a nekoliko kratikih vijesti u ondašnjoj periodici ukazuje na to da je davao javne predstave za građanstvo u Zetskome domu. Tokom 1911. godine crnogorski nedeljnici će u samo nekoliko navrata

³¹ Račun je napisan na memorandumu i predat upravi Dvora na naplatu 28. XII 1910. godine, a isplaćen 3. juna 1911. godine. DACG UD- 1911, Fas.: 110a. Om.: stari računi br. 22.

objaviti kratke vijesti o radu crnogorskoga kinematografa.³² Crnogorska periodika je o radu kinematografa pisala uglavnom onda kada se na repertoaru nalazi neki od dokumentarnih filmova snimljen u Crnoj Gori tokom proslave jubilarnih svečanosti 1910. godine. Prikazivanje ovih filmova će svakako doprinijeti opštem ugledu kinematografa te da se iz ugostiteljskih objekata preseli, te ustali svoje projekcije u sali Zetskoga doma.³³ Treba znati da prvih godina druge decenije 20. stoljeća nije bilo baš lako da se za neki kulturni program u Zetskome domu obezbijedi termin koji bi bio pogodan sa svih aspekata. Tu je Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište pripremalo i 2-3 puta sedmično davalo predstve (najpovoljnijim danima za pošetu: subota, nedjelja i obično četvrtak), Društvo cetinjske čitaonice je uglavnom uoči praznika (rođendani i imendani najistaknutijih članova dinastije Petrović) priređivalo besede sa najčešće cjelovečernjim kulturno-zabavnim programom, a bilo je, doduše rjeđe programa drugih cetinjskih društava, te poneko gostovanje. U konkurenciji kulturnih programa čiji su nosioci po pravilu imali prioritet kod izbora dana za nastup, vlasniku kinematografa nije bilo lako da pronađe povoljne termine koji su, sa jedne strane, bili tehnički ostvarivi (nabavka filmova) i sa druge, finansijski isplativi (zasićenost programima i ekonomska snaga publike).

³² „Cetinjski vjesnik“ će češće pisati o radu domaćega kinematografa nego „Glas Crnogorca“. Vidi: Ljiljana Milunović „Pozorište u crnogorskoj periodici 1909-1915“, Podgorica, 2004, bibl. jed. 355, 372, 381, 440, 448 i 551. Za period koji ovde posmatramo u „Crnogorskoj bibliografiji“ (Tom III, knj. 3) nema bibliografskih jedinica o radu kinematografa na Cetinju.

³³ U ono vrijeme sve što se odnosilo na Gospodara unaprijed ima obezbijeđen poseban javni tretman. Sasvim sigurno da se nije moglo smatrati prikladnim ako bi se snimci na kojima se pojavljuje kralj Nikola I prikazivali po kafanama. Skloni smo tvrdnji da je ulaskom filmova sa kraljem Nikolom I u javno prikazivanje crnogorski kinematograf ušao u Zetski dom.

Prvu kinematografsku predstavu u Zetskom domu 1911. godine štampa će pomenuti već na samom početku januara mjeseca. „Cetinjski vjesnik“ u okviru rubrike „Dnevnik“ donosi vijest da je kinematograf 3. januara: „izvodio lijepe slike“, da bi, naravno, naglasio: „među kojima su se naročito isticale sa jubilarnih svetkovina“. U okviru pomenute vijesti takođe je najavljeno da će od sada kinematografske predstave u Zetskom domu biti organizovane svakoga ponedjeljnika, da će se davati: „nov odabrani program“, te da će u pauzama svirati *Tamburaški zbor*. Treba napomenuti da je tokom kino-seansi moralo biti pauza koje su kinooperateru bile neophodne kako bi, poslije zvršetka jedne filmske cjeline, pripremio narednu za prikazivanje. Što se tiče nastupa *Tamburaškoga zbora* u pauzama između projekcija filmskih cjelina treba imati na umu da je na predstavama koje je prikazivalo Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište između činova svirala *Crnogorska vojna muzika*.

Dvadesetak dana kasnije „Cetinjski vjesnik“ će ponovo donijeti vijest o radu crnogorskoga kinematografa. Najavljen je filmski program koji će, kako se sada naglašava, *Elektrokinematograf* prikazati u Zetskome domu 27. januara. U najavljenome repertoaru pomenuti su nazivi filmova: „Razbojnici“ – po Šilerovoj drami, „Panorama Lucerna“ i „Prašuma azijskih ostrva“. Naglašeno je i ovom prilikom da će na kraju seanse biti prikazane: „na opšti zahtjev, jubilarne slike“.³⁴

Nemamo podataka da li je crnogorski kinematograf priređivo programe redovno, baš svake sedmice, kako je najavljeno, ali na osnovu pisanja u štampi možemo tvrditi da je u Zetskome domu jedna od kino-projekcija održana 18. februara 1911. godine. Uz ovu najavu, kao dio programa posebno su pomenuti filmovi sa nazivom: „Lov na srne u Alpima“ i „Kod indiskog mađioničara“.

³⁴ Kod naziva filmova, napomenama o žanru i imenima glumaca, koje preuzimamo iz tadašnje periodike nijesmo vršili ma kakve jezičke intervencije.

Vijest u štampi je završena apelom koji je trebalo da utiče da publika masovnije posećuje priredbe kinematografa: „Program je uopšte probran i interesantan, te bi građanstvo trebalo što veću pažnju da poklanja ovim predstavama“. Prekid u radu kinematografa, kao i u prikazivanju drugih zabavnih programa, morao je nastupiti završetkom pokladnoga perioda, tokom sedmica strogoga posta neposredno pred Uskrs.

Sredinom maja ponovo sriječemo u štampi vijesti o radu gradskog kinematografa. Najavljena je kino-predstava u Zetskome domu za 16. maj 1911. godine. Pored napomene u ovoj vijesti da će biti prikazan potpuno novi program, još jednom se posebno apostrofira: „u kome će biti i jedna *nova jubilarna slika*, našto obraćamo naročitu pažnju našeg građanstva.“ Za ovu predstavu bili su zainteresovani i članovi Dinastije jer je iz dvorske kase plaćeno 8 perpera za: „gornje lože (br. 17)“ zakupljene po nalogu knjaza Mirka Petrovića što se vidi iz računa koji će Ljubo Tamindžić uputiti Upravi crnogorskoga dvora.³⁵

Desetak dana kasnije štampa će pomenuti još jednu kinematografsku predstavu. „Cetinjski vjesnik“ naime donosi vijest da će kinematograf 24. maja u Zetskome domu prikazati novi program i naravno još jednom naglašava da: „naročitu pažnju zaslužuje druga serija novih slika sa jubilarnih svečanosti.“ U ovoj vijesti najavljeno je i to da će kinematograf davati predstave svakog utorka jer je vlasnik uspio da obezbijedi redovan dolazak novoga materijala.

Pomenimo i to da je u istome broju „Cetinjskoga vjesnika“, u rubrici „Razne vijesti“, objavljena informacija prispjela iz Pariza koja govori o nekim mogućnostima korištenja filmskih zapisa. Naime, u Francuskoj: „Snimljeni su mnogi nemiri i sada vlasti samo pretražuju filmove da otkriju buntovnike.“, pa je, kako se ističe, na osnovu snimaka bilo i dosta hapšenja. U skladu sa

³⁵ DACG, UD-1911, Fas.: 111, om.: Računi za juni, br. 243.

korištenjem filmskih zapisa dat je i naslov ovoj vijesti: „Kinematograf - izdajica“.

Još jedan podatak o radu gradskoga kinematografa nalazimo u Dvorskim knjigama, a odnosi se na predstavu datu 24. oktobra. Uprava Dvora zabilježila je naime trošak od 14 perpera koliko je Ljubomiru Tamindžiću isplaćeno: „za izdate dvije lože prilikom držanja kinematografske prestave“.³⁶

Do kraja 1911. godine nemamo više podataka o radu gradskoga kinematografa na Cetinju. Na prekid u radu moglo je uticati i to što je upravo sredinom godine zatvoreno profesionalno pozorište čime je svakako otežano iznajmljivanje i korišćenje sale u Zetskome domu. Pored toga, krajem ljeta i tokom jeseni novine će javljati o epidemiji kolere u susjednim državama i nekim slučajevima u Crnoj Gori, što će dovesti u pitanje sva javna okupljanja.

Kinematograf je međutim i u to vrijeme funkcionisao kao dvorski. O tome će pisati „Cetinjski vjesnik“, ali i „Glas Crnogorca“. „Cetinjski vjesnik obavještava da je 17. juna, na rođendan našljednika kraljevića Danila Aleksandra u Dvoru data kinematografska predstava kojoj su uz „manji broj naših velikodostojnika“ prisustvovali Kralj i Kraljica sa svim sa svim članovima kraljevske porodice, g-đa Konstantinović, te bugarski poslanik g-dr. Kolušev sa gospođom. Poslije projekcije: „služena je po čaša šampanjca u zdravlje Našljednikovo“. „Glas Crnogorca“ će dva dana kasnije dopuniti ovu vijest informacijom da su date dvije kino-predstave, te su projekcije kinematografa: „koliko zabavne, toliko i poučne“. Za jednu od ovih kinematografskih predstava³⁷ datih na crnogorskom Dvoru nalazimo

³⁶ Dvorske knjige br. 154. – Dnevnik kase primanja i izdavanja 1911- 1914, red. br. 71.

³⁷ DACG, UD-1911, Fas.:106, om.: računi knj. Petra, br. 71. Trošak za ovu kino-predstavu zabilježen je Dvorskim knjigama (DACG, DK br. 103, Protokol rashoda XII 1910. i 1911, za 1911. br. 550.)

potvrdu i u računu koji je Ljubo Tamindžić podnio na isplatu Upravi Dvora. U dvorskim knjigama ćemo naći zapis o još jednoj kinematografskoj predstavi koja je prikazana na crnogorskom Dvoru 29. avgusta 1911. godine.³⁸

Od početka 1912. godine nalazimo mnogo više podataka nego ranije o radu crnogorskoga kinematografa. Konsultujući preko tri-deset stranica dokumenata konstatovanih u arhivskim fondovima i četrdesetak, doduše kratkih natpisa objavljenih te godine u domaćim nedeljnicima,³⁹ nastojaćemo da u mjeri mogućega rekonstruišemo prikazani repertoar crnogorskoga kinematografa kada je funkcionisao bilo kao gradski, bilo kao dvorski.

Na samom početku 1912. godine Ljubo Tamindžić se morao obratiti ministru Milu Dožiću.⁴⁰ Tamindžić u molbi ministru, koja sadrži i nekoliko interesantnih podataka o radu kinematografa, piše da je u pozorišnoj sali više puta davao kinematografske predstve i naglašava: „...za koje sam pozorištu izvjesnu nadoknadu plaćao.“ Napominje takođe da pozorište može, uz određenu novčanu naknadu, iznajmljivati salu u Zetskome domu, kako njemu, tako i drugima. Međutim, „Crnogorsko poduzeće za elektriku“ od njega traži da dodatno plaća i utrošenu električnu energiju koju koristi za kino-projeksije u Zetskome domu iako pozorište po računima plaća ukupnu potrošnju.

³⁸ DACG, DK, br. 103. Protokol rashoda XII 1910. i 1911, red. br. 550.

³⁹ Vidi: Ljiljana Milunović „Pozorište u crnogorskoj periodici 1909-1915“, Podgorica, 2004, bibl. jed.: 588, 594, 596, 601, 606, 608, 612, 614, 629, 640, 642, 644, 648, 650, 652, 653, 655, 656, 657, 658, 660, 666, 668, 673, 677, 680, 681, 684, 685, 686, 688, 696, 697 („Cetinjski vjesnik“), kao i: 716, 733, 734, 746 („Glas Crnogorca“).

⁴⁰ DACG, MPiCP-1912, Fas.: 77, br. 36. U Ministarskom savjetu (vladi) Milo Dožić je bio ministar pravde i u isto vrijeme, poslije ostavke ministra Pera Vučkovića 1910. godine, zastupnik Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova.

Takve zahtjeve, napominje Tamindžić, u prošloj godini je bivši upravnik Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta uvijek odbijao i dodaje: „Ja pak za moje predstave trošim jedva polovinu one struje, koja se troši kod pozorišnih predstava“. Završavajući ovaj dopis Ljubo Tamindžić traži od ministra intervenciju po ovom pitanju: „Kako sam u taj posao uložio sve moje, žalosno bi bilo da jedan stranac, a bez razloga, mene upropašćuje i ujedno i samom pozorištu štetu nanosi, te se usuđujem najučtivije Vas zamoliti Gospodine Ministre, da bi izvoljeli poduzeću do znanja staviti, da pozorište može struju, u dane kada ono ne radi, svakom u korist svoje kase ustupiti.“

Iz Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova molba Tamindžića je dostavljena upravi KCNP: „na mišljenje i izvještaj uz povratak akta.“ Uprava Kraljevskoga pozorišta vratila je dvije nedelje kasnije Ministarstvu molbu Tamindžića uz dopis u kojemu izbjegava da zauzme čvrst stav po ovom pitanju. U odgovoru ministarstvu, koji potpisuje tada aktuelni upravitelj KCNP, Pero Bogdanović se konstatuje: „... da za pravilno i zakonsko rješenje toga akta treba stručno lice (kako za pravnu stranu ugovora između Pozorišta i Električnoga društva, tako i za električni sastav žice i aparata) te da ova Uprava, - ako neće da se zaplete u raspru i proces sa Električnim društvom – ne može i ne smije ništa po ovoj molbi Lj. Tamindžića preduzimati, niti nikakav drugi izvještaj dati.“ Na poledini dopisa Pozorišta će se kako je inače uobičajeno ispisuje komentar Ministarstva samo stoji kratko dodato: „ad acta“.⁴¹ *Crnogorsko poduzeće za elektriku* je moglo imati razloga za određeno podozrenje prema Ljubomiru Tamindžiću zbog toga što je počeo trgovati električnim sijalicama pa je tako ušao u područje će je ova firma nastojala da zadrži potpuni monopol.⁴²

⁴¹ DACG, MPiCP-12912, Fas.: 77, br. 167. Ljubo Tamindžić je molbu Ministarstvu uputio 5. I 1912. god. Ministarstvo istoga dana Pozorištu, koje je 18. januara vratilo molbu i odgovorilo.

⁴² Vidi: DACG, MF-1912, Fas.: 456, br. 2523.

Problem sa *Crnogorskim poduzećem za elektriku* i upravom Pozorišta je, rekli bi, brzo prevaziđen, pa se Ljubo Tamindžić već 16. januara obratio lokalnoj upravi tražeći dozvolu da u utorak, 23. januara u Zetskome domu održi kinematografsku predstavu. Rješenjem saopštenim Tamindžiću je ovo odobreno tri dana kasnije, s tim da za svaku datu predstavu uplati po 5 perpera takse.⁴³ Najave o prikazivanju kinematografskih predstava 23. ali i 24. januara pojavile se u štampi. Napomenuto je da će program obje večeri biti potpuno nov i zanimljiv, te navedeni nazivi filmova pripremljenih za prikazivanje: „Krunisanje u Londonu“; „Katastrofa aeroplana pri kojoj je francuski ministar vojni ostao mrtav“; „Lorenzacio“, istorijska drama u bojama; „Zaljubljeni Maks“, šala; „Gomonove nedjelje“, kinematografski izvještaji svjetskih događaja; „Nesretni sastanak“, drama; „Manevar austriske vojske 1911. godine“; „Majčina fotografija“, drama; „Kraus traži Đokundu“, šaljivo; i drugi.

Iste nedelje Ljubomir Tamindžić obavještava opštinsku upravu Cetinja da će: „u petak 27 ov. mj. i ponedjeljak 30 jan. davati u Zetskom domu kinematografske predstave.“⁴⁴ Sadržaj najavljenih predstava ocijenjen je izgleda kao vrlo interesantan pa će i knjaz Mirko Petrović prisustvovati predstavi što je naravno moralo biti zabilježeno u štampi. Uz napomenu da predstave počinju u 8 sati, te da se ulaznice mogu kupiti kod Rista Andrića⁴⁵ najavljen je i repertoar za 31. januar: „Lov na lavove u Africi“;

⁴³ DACG, UVC-1912, Fas.: 89, br. V-1912 -38.

⁴⁴ DACG, UVC-1912, Fas.: 89, br. 140

⁴⁵ Risto J. Andrić, zlatar na Cetinju je imao čvršće poslovne odnose sa Ljubomirom Tamindžićem. U dokumentu iz 1913. godine pominje se kao suvlasnik kinematografa, dok se u štampi kaže da kinematografske predstave organizuju *Tamindžić i drug.* Tamindžić i Andrić su pored toga izrađivali medalje za potrebe državnih organa Crne Gore. U žalbi koju su kralju Nikoli I uputili 11. IX 1913. godine sa razloga što ih Crnogorski crveni krst nije angažovao za izradu „krstova i medalja“, navode da su već snadbijevali medaljama

„Vojnici iz ljubavi“, šala; „Ljubav brata i sestre“, veličanstvena drama; „Miler dobio balon“, šaljivo; „Sa krunisanja u Londonu-II serija“; „Smotra flote“; „Dva u uniformi“, američanska drama; „Don Žuan hoće da se ženi“, šaljivo i drugi.

Iz računa koji je Ljubo Tamindžić uputio Upravi dvora vidi se da su po nalogu knjaza Mirka деца besplatno puštena da sa galerije Zetskoga doma posmatraju kinematografske predstave koje su prikazane: 31. januara i 1. februara. Cijenimo za interesantno ovđe napomenuti: kako je cijena ulaznice za galeriju tada bila 40 para, to je po nalogu knjaza Mirka pomenute dvije kinematografske predstve besplatno posmatralo ukupno devedesetoro dece.

Za predstavu najavlјenu za 1. februar u štampi je objavlјen potpuno novi program: „Alpski jegeri na službi“; „Italija: Rim“; „Daleko od oči daleko od srca“, komedija od D. Rošea, kolorisano; „Život farmera u Americi“; „Mnogoljubljena služavka“, šala; „Kula svjetiljka“, drama; „Opet zakasnio na ručak“, šala; „Ženidba strašljivca“, šaljivo, i „Leman kao šegrt“, šaljivo.

Pri utvrđivanju koliko je kinematografskih predstava prikazano u Zetskome domu krajem januara i početkom februara 1912. godine treba imati na umu navode Tamindžića u prijavi opštinskoj vlasti, kao i one na računu dvorskoj upravi, prema čemu slijedi da su u Zetskome domu od 27. januara do 1. februara 1912. godine, prikazane četiri kinematografske predstave. Međutim, filmske projekcije 30. januara i 1. februara mogle su biti otkazane ili pak date u ranim popodnevним časovima, ako su u Zetskome domu, u većenјem terminu, tih dana prema najavi na afišima davane predstave Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta. Ovo navodimo i sa razloga što će i kasnije biti slučajeva da se najavlјene predstave odlažu.

Ministarstva Vojno i Inostranih poslova, te da su do sada: „... izradili 2000 hrabrih i 500 Obilicevih medalja brzo, tačno i ispravno, na opšte zadovolјstvo.“ (DACG, UD-1913, Fas.: 122a bb). Vidi: DACG, MF-1913, Fas.: 533, br. 51.

Precizan podatak o broju prikazanih kinematografskih predstava u Zetskome domu od januara do sredine marta 1912. godine ostavlja nam upravnik KCNP u dopisu koji je na traženje dostavio predsjedniku opštine Cetinje. Upravnik državnoga pozorišta, Pero Bogdanović piše 17. marta 1912. godine: „... čast mi je staviti Vam do znanja da je Lj. Tamindžić ove godine davao petnaest kinematografskih predstava do danas.“⁴⁶ Opštinskoj upravi je ovaj podatak bio potreban najvjerojatnije radi provjere urednosti uplate propisane takse (5 perpera) za svaku prikazanu kinematografsku predstavu. Podatak koji je opštinskoj upravi dostavio Pero Bogdanović dozvoljava da utvrdimo intenzitet filmskih projekcija na Cetinju tokom prvoga kvartala 1912. godine. Ako je Tamindžić počeo sa radom kinematografa u Zetskome domu 23. januara i za 55 dana (do 17. marta) prikazao 15 kinoprojekcija to znači da je prosečno svaka 3-4 dana na Cetinju bila po jedna kinematografska predstava. Radi sticanja potpunijega utiska o kulturnoj produkciji tokom prvoga kvartala 1912. godine u prijestonici Crne Gore treba istaći da je u Zetskome domu u isto vrijeme za koje ukazujemo na intenzitet kinematografskih predstava (23. I do 17. III) profesionalno državno pozorište prema najavama na afišima prikazalo 21 predstavu.

Tokom februara i marta 1912. godine, do preduskršnjih sedmica strogoga posta, crnogorski kinematograf je redovno nudio svoj repertoar stanovnicima prijestonice. Za ponedjeljak, 13. februar najavljeno je da će u Zetskome domu kinematograf davati: „...veliku senzacionalnu dramu u tri čina ‚Jedna od mnogih‘, prinos k psihologiji modernog trgovanja djevojkama...“ uz napomenu da je: „... dužina slike 1160 m“. Program iste večeri obuhvatao je i šalu „Tontolini želi da omršavi“. Ova kinematografska predstava najavljena je i u poluslužbenome „Glasu Crnogorca“ koji će inače rijetko pisati o dešavanjima sa flimskih večeri na

⁴⁶ DACG, UVC-1912, Fas.: 89, br. V-1912-140.

Cetinja. „Glas Crnogorca će uglavnom javljati o radu kinematografa kada njegove predstave bude pratio neko od članova dinastije Petrović-Njegoš.

Kinematograf nastavlja sa, za one prilike dosta intenzivnim, radom i za 15. februar ponovo najavljuje nov program: „Semering“, prirodno; „Lea kao ukrotiteljka“, komično; „Doživljaji jednoga starješine stanice“, velika drama; „Narodne zabave na Temzi“, „Mnogo vike ni oko šta“, komično; „Savjest“, drama, i „Maks kao lamar“, šaljivo.

Nove naslove filmova sriječemo i u najavi za kinematografsku predstavu planiranu za utorak 21. februar. Za ovu predstavu u „Cetinjskome vjesniku“ se posebno ističe da će biti prikazana: „...velika drama u tri čina od Urbana Grada ‚Crni san‘ ili ‚Dijamantska ogrlica‘ slika iz cirkuskog života u glavnoj ulozi Asta Nilzen, kraljica kinematografske bine.“ Uz ovakvu najavu repertoara obznanjena je i odluka vlasnika kinematografa: „Da bi se potpuno zadovoljila publika spuštene su za sve kinematografske predstave ulazne cijene i tako će od sada biti gornje lože per. 7, a donje 5 perpera; parter je 0,80, a galerija 0,40 para.“ U sljedećem broju „Cetinjski vjesnik“ će donijeti ocjenu pikazanoga kinematografskoga programa: „Sinoćna predstava bila je vrlo dobro posjećena i ispala je na opše zadovoljstvo. Osobito dopadanje izazvala je drama ‚Crni san‘ sa Astom Nilzen u glavnoj ulozi.“ Na kraju ove vijesti, uz napomenu: „Snižene cijene ostaju“, najavljen je kinematografski program za 24. februar: „Krakov“, prirodno; „Od sreće u plač“, drama; „Moralni lijek“, šaljivo; „Vožnja motornim čamcem na Elbi“, prirodno; „Potkovica“, komično; „Požrtvovanje Seminol Indijanaca“, velika američka drama; „Fric kavaljer“, šala; Tontolini u cirkusu, komično. U okviru kinematografske predstave predviđene za 2. mart posebno je najavljena drama u dva čina „Žrtva nevjerstva“, uz napomenu da je „dužina slike“ 700 metara. Treba zapaziti da se, očigledno u propagandne svrhe uvijek posebno

naglašava kada se dužina nekoga filma predviđenoga za prikazivanje približava, ili ima više od 1000 metara. Prema računu koji je Ljubo Tamindžić uputio Dvoru za izdate ulaznice za parter i galeriju po nalogu knjaza Petra Petrovića vidimo da su kinematografske predstave održane: 16. marta, 10. aprila i 1. maja 1912. godine.⁴⁷

„Cetinjski vjesnik“ tokom 1912. godine pažljivo prati repertoar koji prikazuje crnogorski kinematograf dajući njegovom vlasniku snažnu podršku za kontinuirani rad. Odnos ovoga nedeljnika prema radu domaćega kinematografa ilustrovaćemo crticom koja je 7. aprila 1912. godine objavljena u rubrici „Dnevnik“: „Naš domaći kinematograf koji svoje slike prikazuje u Zetskom domu u danima kad pozorišnih predstava nema početkom ove nedjelje dao je tri predstave i od sada će ih češće davati preko nedjelje kako bi građanstvo što više zainteresovao za ovo zanimljivo preduzeće. Slike koje kinematograf prikazuje suvremene su, lijepe i vrlo interesantne, te služe u ovim kišovitim danima kao najprijatnija zabava. Samo se mora poželjeti da građanstvo na kinematograf što veću pažnju pokloni i da ga što obilnije posjećuje, jer je on to svojim interesantnim programom potpuno zaslužio. Iduće su predstave u ponedjeljak, utorak i petak.“ Već smo iz računa podnešenoga Dvoru vidjeli da je kinematografska predstava održana u utorak. 10. aprila, pa iz ove najave valja zaključiti da je kinematograf radio 9. i 13. aprila 1912. godine.

Novu najavu prikazivanja kinematografskih predstava nalazimo u štampi za 12, 13. i 14. maj. Za predstave u najavljenim danima istaknut je i repertoar: „Hipnotičko liječenje“, odlična šala; „Izlet sa punicom“, šala; „Grofičina narukvica“, velika kriminalna dama u 24 slike, u glavnoj ulozi mali Fric Ebeland; „Duplo bjekstvo“, ameikanska komedija; „Ogrlica ili Tontolini kao detektiv“, vrlo šaljivo; „Pajaci cirkusa Medrano - Pariz“; „Tontolini ide u lov“, vrlo šaljivo;

⁴⁷ DACG, UD-1912, Fas.: 118a, Ov.: Računi Knj. Petra, br. 57.

„Ubistvo u parku“, kriminalna drama, „Milerov Božić“, šaljivo; „Čast od Sudermana“, i drugo.

Dinamika prikazivanja kinematografskih predstava se izgleda pokazala kao preintenzivna za prijestoničku publiku. „Cetinjski vjesnik“ će to konstatovati na svoj način: kinematograf se ne posjećuje onako kako bi trebalo što nije ni malo za pohvalu“ i najaviti narednu predstavu za 16. maj sa potpuno novim programom: „Na dalmatinskoj obali“, prirodno; „Tontolinov dvo-boj“, vrlo šaljivo, „Čuvar kule svjetiljke“, drama; „Miler hoće novaca“, šala, „Moriceva prosidba“, šala; „Čar muzike“, drama, „Miler snima slike za kinematograf“, odlična šala; „Morice i jedan sličan njemu“, vrlo šaljivo. Vlasnici kinematogafa su: „Po ličnoj naredbi Njegovog Veličanstva“ omogućili da 56 osoba besplatno sa galerije posmatra predstavu koja je u Zetskome domu prikazana 16. maja. Po ovom osnovu Ljubo Tamindžić će dvorskoj upravi poslati račnu na 22,40 perpera.⁴⁸

Nastavljajući da poziva publiku na masovniju pošetu predstava kinematografa „Cetinjski vjesnik“ posebno naglašava da će 20. i 21. maja: „pored ostalog obilnog i raznovrsnog programa“, biti prikazana i senzacionalna: „dramu u tri čina „Na žrtveniku“, koju izvode poznati italijanski umjetnici“. Dalje se navode i detalji u vezi ovoga filma: „Dužina slike je 1200 metara i veoma je zanimljiva, te se može reći da je to jedna od najboljih slika što ih je do sada naš kinematograf pružio.“ Ovaj filmski naslov izgleda je zaista pobudio pažnju u Crnoj Gori jer će ga, u svojoj rubrici „Domaće vijesti“, najaviti i poluslužbeni „Glas Crnogorca“. Da je zaista bilo problema sa brojem gledalaca vidi se i iz sadržaja molbe koju Tamindžić 22. maja upućuje opštinskim vlastima i traži: „radi olakšiče moje i same uprave“ stalnu dozvolu za prikazivanje predstava, te da se odredi:

⁴⁸ DACG, UD-1912, Fas.: 116a, Rashodi Nj. Vel. Kralja Gospodara za maj, br. 30/1.

„po mogućnosti najniža taksa“. Opštinska uprava je pokazala razumijevanje i snizila taksu sa 5 na 4 perpera po predstavi.⁴⁹

Izgleda da apeli koje je „Cetinjski vjesnik“ upućivao, ali i to što je pažnju kinematografskim predstavama počeo posvećivati poluslužbeni „Glas Crnogorca“ neće ostati bez odjeka kod publike. Kinematografske predstave date 27. i 29. maja, kako će biti primijećeno u štampi, bile su: „...lijepo posjećene i privukle otmjeni prestonički svijet.“, što opet, kako se dalje ističe: „Mladim i trudoljubivim poduzetnicima može se samo čestitati na radu i poželjeti im istrajnost u započetom poslu.“

Za dalji rad i odnos publike prema crnogorskom kinematografu na Cetinju posebno je značajna predstava data u Zetskome domu 31. maja 1912. godine. Tu kinematografsku predstavu je posetio kralj Nikola I sa svojim gostom, članovima familije i pratnjom. Kraljev dolazak u Zetski dom, po nepisanome pravilu, potpuno je za zvaničnu javnost morao da skine sa dnevnoga reda svaku moguću sumnju u značaj, moralnu, umjetničku i, uopšte, društvenu vrijednost kinematografskih predstava. Crnogorski kinematograf je tako ustoličen za instituciju sa važnom poučnom, umjetničkom i zabavnom funkcijom. Vlasnik kinematografa je definitivno stekao društvenu poziciju koja mu omogućava da priredbe trajno veže za Zetski dom. Vijesti o Kraljevoj posjeti uz nabranje ličnosti koje su bile u njegovoj pratnji donijeće oba crnogorska nedeljnika. Veoma kratku vijest „Glas Crnogorca“ donosi u okviru rubrike „Dvorske i diplomatske vijesti“ i tako se pisanje o kinematografskoj predstavi našlo na naslovnici najvažnije crnogorske novine onoga doba. „Cetinjski vjesnik“, u takođe kratkoj vijesti, pedantno nabroja uvažene posetioce: „...Njegovo Veličanstvo Kralj sa pukovnikom Konstantinovićem, praćen komandirovom M. Tomanovićem, Njeno Kr. visočanstvo knjaginja Milica sa dvorskom damom g-đicom Dobnej,

⁴⁹ DACG, UVC-1912, Fas. : 89, br. V-1912 – 29.

praćena kapetanom B. Vrbićem i Njegovo Kr. visočanstvo knjaz Petar...“ da bi na kraju vijesti, za ove uglednike bilo konstatovano: „...zadržali su se sve do svršetka predstave u najprijetnijem raspoloženju.“ Na ovu kinematografsku predstavu, kako će stajati u računu Ljuba Tamindžića za upravu Dvora: „Po visokom nalogu Nj. V. Kralja preko g. Kom. Đuze Đuraškovića pušteno dece na galeriju 64...“⁵⁰ Tamindžić će tri dana poslije Kraljeve posete programu u Zetskome domu (3. VI) prikazati kinematografsku predstavu na Dvoru.⁵¹

Članovi dinastije Petrović nastaviće da posećuju kinematografske prestave u Zetskome domu što je štampa uredno pratila. Prema broju poseta kinematografu rekli bi da su najveći ljubitelji nove umjetnosti bili supruga prijestolonasljednika Danila, Milica-Juta, knjaz Petar, veliki vojvoda Zahumski, te knjaz Mirko, veliki vojvoda Zetski. Ovi članovi dinastije su i 5. juna prisustvovali kinematografskoj predstavi u Zetskome domu, što je štampa naravno zabilježila. U štampi je tek zabilježena i kinematografska predstava koja je prikazana u Zetskome domu 7. juna 1912. godine, dok je, za projekcije 9. i 10. juna, najavljen novi repertoar: „Veršland“, prirodno; „Ljubav i poslije smrti“, velika društvena dirljiva drama u dva čina; i „Priateljska usluga“, šala. Za narednu kinematografsku predstavu 12. juna utvrđen je takođe nov repertoar: „Vožnja zimi u Švacarskoj“, prirodno; Tontoloni kao provodadžija“, šala; „Leške kao karikaturist“, šaljivo; „Željeznica broj 423“, drama iz života jednog željezničara; „Ljubomorna Kunigunda“, šaljivo; „Čobaninova kći“, velika drama iz zapadne Amerike. Ovaj kinematografski program zainteresovao je članove dinastije već pomenute kao ljubitelje filma pa njihovo prisustvo u Zetskome domu bilježi aktuelna

⁵⁰ DACG, UD-1912, Fas.: 116a, Rashodi Nj. Vel. Kralja Gospodara za maj, br. 62/30.

⁵¹ DACG, Dvorske knjige br. 105, Protokol rashoda 1912. g. br. 22.

periodika uz napomenu da je predstava bila: „...mnogobrojno posjećena od strane najotmenijeg prijestoničkog svijeta i izvedena na opšte zadovoljstvo.“ Na ovu kinematografsku, predstavu, po naredbi knjaza Petra, pušteno je na galeriju 35 osoba.⁵²

Kinematografska predstava planirana za 14. jun posebno je najavljena u štampi. Na programu se nalazio film „Cirkus što leti“, drama iz artističkog života u tri čina, za koji se posebno ističe: „To je najveća senzacija ove sezone“, koji je: „u cijelom svijetu izazvao najveću senzaciju“. Te večeri prikazani su i filmovi: „Ko ne dođe na vrijeme“, šaljivo i „Društvo za čuvanje mladih djevojaka“, odlična komedija sa ševera u jednom činu.

Kralj Nikola I sa svojim gostom, pukovnikom Konstantinovićem, članovima dinastije i dvorske svite prisustvovao je i kinematografskoj predstavi koja je prikazana 14. juna u Zetskome domu. Sva djeca koja su se našla pred Zetskim domom, njih šezdeset i jedno, po nalogu kralja Nikole I mogla su da sa galerije, besplatno posmatraju ovu kinematografsku predstavu.⁵³ Bilježeći Kraljevu posetu kinematografu štampa će donijeti i opis atmosfere: „Najotmenije prijestoničko građanstvo oba pola mnogobrojno je posjetilo ovu predstavu, tako da lijep broj odličnih posjetilaca iz prvih prijestoničkih krugova, počev od Dvora, skoro nijesmo imali prilike da vidimo na okupu u Zetskom Domu, što našem građanstvu može služiti za pohvalu, a mladim preduzetnicima za podstrek, da u svom preduzeću i dalje istraju.“ U štampi je najavljen i repertoar narednih predstava, koje su planirane: (1) nedjelja, 17. juna: „Sa planinskom željeznicom“, prirodno; „Tajne biljnog carstva“, „Zanimljivi

⁵² DACG, UD-1912, fas.: 116a, Rashodi Nj. Vel. Kralja Gospodara za jun, br. 30.

⁵³ Vidi se iz računa na 24,40 perpera koji je Ljubo Tamindžić uredno dostavio upravi Dvora na naplatu. DACG, UD-1912, fas.: 116a, Rashodi Nj. Vel. Kralja Gospodara za jun, br. 30/I

primjeri iz carstva bilja“; „Imaš li vatre“, vrlo šaljivo; „Indianska majka“, velika zanimljiva američka drama u dva čina; „U pomoć! peć dimi!“, odlična šala, i (2) utorak, 19 VI : „U Egiptu“, prirodno; „Tontaloni kao izdavalac stanova“, vrlo šaljivo; „Grijež mladosti“, velika društvena drama u tri čina; i „Moj konj zna se boksirati“. Poslije ovih predstava nemamo više podataka o radu kinematografa tokom juna mjeseca.

Na samom početku narednoga mjeseca, upravo 1. jula, prikazana je kinematografska predstava na crnogorskom Dvoru. Na predstavi kojoj su prisustvovali: „...svi članovi kraljevske Porodice i uži krug odličnih zvanica“ prikazan je snimak dočeka kralja Nikole I u Beču. Zapis o ovoj kinematografskoj predstavi koju je Ljubo Tamindžić organizovo po naredbi Maršala dvora ostao je u štampi, ali i arhivi dvorske uprave.⁵⁴

Kinematografski program u Zetskome domu nastavljen je u ponedjeljak 9. jula kada je prikazan repertoar: „Granada“, prirodno; „Pseto Crvenog Krsta“, drama; „Kad žene račune vode“, šaljivo; „Gajenje konja“, originalno; „Tajne vile ‚Mir‘“, detektivska drama i „Krojač hoće novca“.

Dokumentarni snimci dočeka i boravka kralja Nikole I u Beču izazvali su po pisanju štampe naročitu pažnju publike na javnoj kinematografskoj predstavi u Zetskome domu koja je organizovana 13. jula 1912. godine. Na projekciji su bili prisutni i kraljevi sinovi knjaz Mirko i knjaz Petar. Za narednu predstavu, u subotu 14. jula, najavljen je novi program: „Gošonova nedjelja br. 15“, najnoviji događaji; „Dolazak Nj. V. Kralja u Beč i Derbi“ - posljednji put; „Sirotica Jeni“, velika drama u dva čina sa čuvenom tragedkinjom Astom Nilzen i šala „Kako Lmke svoje dugove plaća“. Vijest o prikazivanju dokumentarnoga filma sa dočeka i boravaka kralja Nikole I u Beču donijeće i poluslužbeni list „Glas Crnogorca“. Nekoliko dana kasnije (18.

⁵⁴ Račun na 80 perpera. DACG, UD-1912, fas.: 117, br. 547.

VII), kinematografska predstava prikazana je na crnogorskom Dvoru.⁵⁵

Postoje podaci da su do kraja jula 1912. godine u Zetskome domu održane još dvije kinematografske predstave. U srijedu, 18. jula na repertoaru je bila: Drama u tri čina „Ciganska krv“ (dužina 1200m) u kojoj glavnu ulogu igra čuvena danska glumica, dok je, prema pisanju štampe, predstavu prikazanu 31. jula pratila knjaginja Milica.

Poslije pauze od tri sedmice crnogorski kinematograf je 23. avgusta nastavio sa prikazivanjem filmova u Zetskome domu. Za prvu predstavu poslije pauze najavljen je repertoar: „Na Bosforu“, prirodno; „Mala udovica“, velika senzacionalna drama; „Industrija pamuka“, prirodno poučno; „Njegova majka“, dirljiva drama; „Kairnan“, prirodno; „Kad žene ljube“, dirljiva društvena drama iz umjetničkoga svijeta; „Ženska policija“, vesela igra u jednom činu; „Tontolini izdaje stan“, komično; „Pobuna na ladi ili vjerni krmanoš“, velika američka drama; „Lopov i medvjed“, vrlo šaljivo; „Kvastl kao vazduhoplovac“, odlična šala. Uz najavu repertoara napomenuto je da će kao i do sada predstave počinjati u 9 sati, te da će projekcije biti prikazivane: četvrtkom, subotom i nedjeljom. Na kinematografskoj predstavi poslije pauze bilo je dosta otmjene publike među kojom su primijećeni i članovi dinastije - knjaginja Milica i knjaz Petar Petrović.

Na kinematografskoj predstavi 25. avgusta prikazan je repertoar: „Na Bosforu“, prirodno kolorisano; „Želja za pozornicom“, dirljiva drama iz života jedne čuvene glumice; „Lopov i međed“, odlična šala; „Njegova majka“, velika američka drama iz života jednog čuvenog umjetnika na violini, uz pratnju muzike; „Ženska policija“, odlična komedija u jednom činu. Šutradan, 26. avgusta kinematograf je pripremio novi program: „Sv. Kairnan“, prirodno; „Budina osveta“, indijska drama,

⁵⁵ DACG, Dvorske knjige br. 105, Protokol rashoda 1912. godine, (Knjiga) red. br. 400.

„Mala udovica i lađa što gori“, drama; „Pobuna na brodu ili vjerni krmanoš“, velika drama i na svršetku odlična šala; i „Kvastl kao vazduhoplovac“.

Prikazivanje kinematografskih predstava u Zetskome domu nastavljeno je i dalje istom dinamikom. U četvrtak, 30. avgusta prikazan je repertoar: „Mamšel Nituš“, velika komedija u tri čina po velikoj francuskoj opereti istog imena; „Veliki osvjetnik“, vrlo šaljivo; „Olimpiske igre u Štokholmu“, originalno; „Maks traži nevjestu“, komedija; „Prsten“, drama; „Toto uči skakati“, vrlo šaljivo; „Sjajno zlato“, velika američka drama; „Jedan koji sve može“, šala; „Teško shvatanje“, komedija; „Emina tajna“, velika drama u dva čina; „Miler kao bankarski činovnik“, komedija i „Kikebiš čestita“, vrlo šaljivo.

Na priredbi u subotu 1. septembra prikazani su filmovi: „Moskva i njene obale“, prirodno; „Ovogodišnje olimpijske igre u Štokholmu“; „Prsten“, dirljiva drama; „Mane traži nevjestu“, šala od Maksa Lindera; „Sjajno zlato“, velika američka drama u jednom činu - dužina 500 m; „Toto uči skakati“, vrlo šaljivo, dok je za predstavu u nedjelju, 2. IX najavljeno: „Napulj“, prirodno; „Nara u Japanu“, prirodno; „Jedan koji sve može“, vrlo šaljivo; Kikebuš čestita“, vrlo šaljivo; „Emina tajna“, velika drama u dva čina – dužina 800m; „Miler kao bankarski činovnik“, komedija i „Opasna potjera“, vrlo šaljivo. U pauzama na nedjeljnoj kinematografskoj predstavi svirao je: „...naš mladi tamburaški zbor, koji je toga večera prvi put izašao sa svojim novim instrumentima i vrlo simpatično pozdravljen.“

Možemo navesti još samo dva najavljena repertora koji prikazivanjem predstava prate već uobičajenu sedmičnu dinamiku (četvrtak, subota, nedjelja). Treba napomenuti da je ovako pogodne dane za održavanje kulturnih priredbi bilo moguće obezbijediti kinematografskim predstavama samo zbog toga što Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište nije imalo svoju treću redovnu sezonu. Predviđenim danima, prve od pomenutih sedmica (6, 8. i

9. IX) u Zetskome domu je prikazan repertoar: „Dokonda“, velika drama; „Ratno polje na Vertu“, prirodno; „Ja se šetam sa mojom ženom“, vrlo šaljivo; „Liverpuljske trke sa preponama“, originalno; „Gomonova nedjelja br. 20“, najnoviji događaji; „Njegova prva žena“, drama; „Spuštanje u more lađe ‚Tegetov‘“, originalno; „Borba u Japanu“, „Blazel kao zubni ljekar“, vrlo šaljivo; „Gomonova nedjelja br. 21“, najnoviji događaji; „Vojni avijatičari u Americi“, „Zakletva Stevana Hulera“, velika senzacionalna drama iz cirkuskoga života u tri čina; „Pseto kao dimničar“, šaljivo; „Seoska koketa“, velika drama; „Mnogoljubljena tetka“, komedija. Treba svakakao napomenuti da zbog ukupne dužine nijesu svi, za sedmicu najavljeni filmovi, mogli biti prikazivani na svakoj seansi već je program kombinovan tako da pored žanrovske raznovrsnosti, uz poneku reprizu, uvijek bude i novih naslova. Kinematografskim predstavama su i ove sedmice prisustvovali knjaginja Milica i knjaz Petar Petrović.

U posljednjoj sedmici (10-16. IX) za koju imamo podatke o redovnom radu crnogorskoga kinematografa tokom 1912. godine najavljen je repertoar: „Baden-Baden“, prirodno; „Pateov žurnal“, najnoviji događaji; „Oči“, velika drama; „Šta jedan hoće“, komedija; „Totova amajlija“, šaljivo; „Straža dolazi“, velika drama; „Ernin Ljubavnik“, vesela igra; „Moć zla“, drama u jednom činu; „Kanal Mančester“, prirodno; „Pateov žurnal br. 24“, „Nesreća na putu“, tragikomedija; „Za čast svoga oca“, velika drama u dva čina; „Neočekivano bogatstvo“, šaljivo „Brzina nije vradžbina“, vrlo šaljivo. Za Kinematografski program koji je prikazan u nedelju, 16. septembra (vjerovatno posljednja redovna predstava) iz uprave Dvora je plaćena jedna gornja loža i 50 ulaznica za galeriju, kako je već postalo uobičajeno kada priredbi u Zetskome domu prisustvuje neko od članova dinastije Petrović – Njegoš ili dvorske svite.⁵⁶

⁵⁶ DACG, UD-1912, Fas.: 117a, br. 848.

Sljedeća sedmica septembra mjeseca donijeće Crnoj Gori, poslije nešto više od tri decenije, ratna vremena. Janusov hram je ponovo otvoren.⁵⁷ Naređenje o mobilizaciji crnogorske vojske je obznanjeno 18. septembra 1912. godine. „Cetinjski vjesnik“ u rubrici „Dnevnik“, umjesto vijesti o kinematografskim i drugim predstavama, te uopšte kulturnim događajima, piše: „Presbiroi Balkanskih država iz Beograda, Sofije, Atine i Cetinja izmijenjali su u toku jučerašnjeg dana telegrame kojima su jedni drugima saopštavali proglašenje mobilizacionog stanja u njihovim državama.“⁵⁸

O radu kinematografa sa redovnim repertoarom naravno više nije moglo biti govora. Prema podacima o plaćenim računima (tri puta po 80 perpera) iz dvorskih knjiga vidimo da je kinematograf gostovao na crnogorskom Dvoru: 26. septembra, 25. novembra i 17. decembra 1912. godine.⁵⁹

Krajem 1912. godine ponovo ćemo u crnogorskoj periodici sresti vijesti o kinematografskim predstavama, ali ovoga puta sasvim drugačijega karaktera. Sredinom decembra najavila je čuvena kinematografska kuća *Pathe Frères* (Braća Pate) preko svog naročitoga izaslanika i direktora da će prirediti nekoliko predstava u Zetskome domu u korist Crnogorskoga crvenoga krsta. Na prvoj kinematografskoj predstavi održanoj pred punom kućom 16. decembra pored ostaloga su prikazane „Slike iz Balkanskog rata“ i

⁵⁷ Podšetićemo na pisanje Jovana Pavlovića poslije Berlinskoga kongresa u „Crnogorki“ povodom početka kontinuiranoga pozorišnoga života u Crnoj Gori: „Mučno li bješe muzama Melpomeni i Taliji uspeti se uz Krstac i osvojiti za se jedno skromno mjestišče na polju Cetinjskom, gdje je do jako samo bog Marat neograničeno vladao! Ali vremena se mijenjaju. Hram Janusov stoji već od nekoliko godina zatvoren i u Crnoj Gori.“ („Crnogorka“, I/1884, br. 1, str. 7).

⁵⁸ „Cetinjski vjesnik“, V/1912, br. 75, str. 5.

⁵⁹ DACG, DK, br. 105. Protokol rashoda 1912. godine, br. 848, 979 i 1064.

„Napoleonov pohod na Rusiju“. Druga predstava najavljena je za srijedu 19. decembar. U okviru vijesti o kinematografskim predstavama potenciran je njihov humanitarni cilj i izraženo uvjerenje: „...da će se prijestoničko građanstvo rado odazvati svojom posjetom i tako, zabavljajući se, potpomoći naš Crveni Krst.“

Kinematografska kuća Braća Pate dala je na Cetinju i treću predstavu, koja je bila namijenjena isključivo Đevojačkom institutu. Povodom ove kinematografske predstave načelnica Instituta priložila je 100 perpera za cetinjsku sirotinju. Ponukan ovakvim gestom načelnice Instituta predstavnik kinematografske kuće je odlučio da, uz pripomoć ovdašnjega kinematografa, u nedjelju, 23. decembra priredi dvije kinematografske predstave sa početkom u 17 i 21 sat sa ciljem: „ Da bi se omogućilo cetinjskoj sirotinji da ove božićne praznike provede što bolje...“ Uz ovakvu najavu slijedio je i poziv Cetinjanima da, obzirom na svrhu, što masovnije dođu da posmatraju kinematografsku predstavu.

Crnogorski kinematograf će se svojim repertoarima ponovo javiti početkom 1913. godine. U „Cetinjskom vjesniku“ objavljena je kratka vijest u kojoj se kaže: „...toplo preporučujemo pažnji prijestoničkog građanstva kinematografsku predstavu“.⁶⁰ Predstava je najavljena za 9. januar u Zetskome domu sa sasvim novim programom. Nije međutim ovo bio, niti je mogao biti, nastavak redovnoga rada kinematografa. Ratne prilike će učiniti da i u Zetskome domu⁶¹ moraju biti smješteni ranjenici. Do sredine 1913. godine oko 1000 ranjenika i bolesnika, pored Bolnice Danilo I bio je smješteno u: Vojnom stanu, prostorima koji su koristile škole, Kadetskom korpusu, Vladinom domu,

⁶⁰ Kinematograf tokom 1913. godine u periodici vidi: Ljiljana Milunović „Pozorište u crnogorskoj periodici 1909-1915“, Podgorica, 2004, bibl. jed.: 772, 784, 802 i 808.

⁶¹ DACG, MF-1913, Fas.: 521, b.b.

Oblasnome sudu, zdanju Crnogorske vojne muzike i Zetskome domu. Tokom zimskih mjeseci 1913. godine jedan broj ranjenika bio je smješten i u privatnim ugostiteljskim objektima.⁶²

Obnova redovnijega kulturnoga života u Kraljevini Crnoj Gori i njenoj Prijestonici, u mjeri koliko je to bilo moguće, otpočeće krajem ljeta 1913. godine. Počeo je sa radom i crnogorski kinematograf. Prva predstava, poslije duge pauze prikazana je u Zetskome domu 29. avgusta. O početku rada kinematografa javila su oba crnogorska nedeljnika što samo po sebi govori koliki je značaj pridavan obnavljanju prikazivanja kino-predstava u okviru napora koji su se morali činiti u pravcu normalizacije života poslije ratnih zbivanja. U vijestima o prvoj predstavi poslije pauze istaknuto je da će kinematograf ponovo prikazivati predstave tri puta nedeljno i najavljeno da je sljedeća, druga već 31. avgusta sa sasvim novim programom.

Zahvaljujući jednom, doduše neprijatnom, događaju dolazimo do nekoliko interesantnih podataka o radu kinematografa. Za predstavu koja je planirana 3. oktobra 1913. godine Ljubo Tamindžić je štampao plakat, ali pri distribuciji ovoga propagandnoga materijala po ugostiteljskim objektima nije platio predviđenu taksu (5 para po svakome primjerku plakata koji se distribuira po javnim objektima), pa je Ministarstvo finansija tražilo od Oblasne uprave da službeno ispita slučaj i naplati kaznu. Pred organima Oblasne uprave ovim povodom izjave su dali vlasnik štamparije da je plakat štampan i Ljubo Tamindžić koji je naglasio da zbog hitnosti (kasno prispio filmski materijal) samo ovoga puta nije blagovremeno uplatio državnu taksu, te da će se na naplaćenu kaznu (10 perpera) žaliti Ministarskom savjetu. Za nas je međutim, pored podatka o kinematografskoj predstavi održanoj 3. oktobra, posebno interesantno saznanje o

⁶² DACG, UVC-1913, Fas.: 93, Omot: V-1913-69.

tome da su rad kinematografa pratile štampane plakate. Plakat za ovu predstavu, vjerujemo kao i za znatan broj drugih, štampan je u tiražu od 150 primjeraka. Pored ugostiteljskih i drugih javnih objekata plakat je dostavljan i na adrese jednoga broja Cetinjana. Držimo da je od posebnog interesa integralno navesti sadržaj plakata: „**KINEMATOGRAF U ZETSKOM DOMU** Večeras 3. okrobra **P R O G R A M** 1. U LOVU, prirodno. 2. Četvrta serija balkanskog rata: prenos ranjenika, prevoz topova, dijeljenje novca Arbanasima, logor kod Kumanova, artiljerijski napad na voz kod Lile-Burgasa i t. d. 3. MAJČIN IMEN-DAN, dječije igre, 4. PROBA, drama, 5. KOBNI BROJ 13, šala, 6. SESTRINA MILOST, drama, 7. LEMAN OSVAJAČ, šala, 8. BIONČELI KAO GUVERNANTA, šala. **Cijene mjesta:** Gornje lože perp. 9.- Donje lože 7.- Parter I reda 1.- Parter II reda 1,20 Stolice 1,50, Stajanje 1.- Galerija 50 para. Ulaznice se mogu dobiti preko dana kod g. Rista Andrića, zlatara a u večer na kasi. Početak tačno u 8 i po sati u večer.“⁶³

Imamo još jedan podatak o radu gradskog kinematografa do kraja ove godine. Predstava, za koju imamo podatak održana je u Zetskome domu 2. novembra 1913. godine uz objavljenu najavu u štampi: da će biti prikazana *velika istorijska drama V. Sardua „Teodora“*. U istoj vijesti se takođe ističe da će kinematograf u toku iduće sedmice prikazati *ratnu dramu iz bojeva Napoleonovih sa Pruskom* - „Kraljica Lujza“.

Pred nepotpunih podataka ipak držimo da se može osnovano pretpostaviti da je gradski kinematograf relativno redovno radio od jeseni 1913. do ljeta 1914. godine. Pogodnost za intenzivniji rad kinematografa u ovom periodu bila je i to što Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište nije imalo sezonu 1913/14. godine pa je, pored izostajanja konkurencije, u

⁶³ Slog kao na originalu. Pri dnu plakata sitnim slogom (*petit*) stoji: „Štamparija „Obod“ A. Rajnvajn, Cetinje.“ DACG, MF-1913, Fas.: 513, br. 10792.

Zetskome domu bilo mnogo lakše obezbijediti pogodan termin za kinematografske predstave.

U evidenciji računa prispjelih za naplatu kod uprave crnogorskoga Dvora, krajem ljeta i tokom jeseni 1913. godine ostali su podaci o prikazivanju kinematografskih predstava. Prema prispjelim računima kinematograf je: 29. jula, 14. avgusta i 5. oktobra.⁶⁴ prikazao predstave na Dvoru. Pored ovih, u dvorskim knjigama postoji zapis o kinematografskoj predstavi koja je prikazana 15. oktobra. Pomenućemo i jedan račun Ljuba Tamindžića upućen Upravi dvora o kojemu postoji zapis i u dvorskim knjigama da je za 23. decembar bila planirana i pripremljena kinematografska predstava na crnogorskome Dvoru, ali da nije realizovana. U kratkim zapisima o nastalom trošku nijesu navedeni razlozi zbog kojih je predstava otkazana.⁶⁵ Držimo da i prikazane predstave na crnogorskome dvoru podržavaju pretpostavku da je crnogorski kinematograf kontinuirano radio do kraja 1913. godine.

„Glas Crnogorca“⁶⁶ će u jednom objavljenom oglasu, sredinom januara 1914. godine, mada ne donosi vijesti o radu domaćega kinematografa, pružiti veoma interesantne informacije o uslovima nabavke filmskoga materijala u Evropi onoga doba. U novinskome oglasu firma „Kino Mintus Berlin, SW 68“ obavještava o uslovima nabavke i cijenama filmskoga materijala: „Progama za pokušaj od 1500 metara košta franaka 475.-

⁶⁴ DACG, UD-1913, Fas.: 126, br. 615; Ibidem, Fas.: 126a, br. 954; Ibidem, Fas.: 127, br. 302. Predstava prikazana krajem jula upisana je i u Dvorskim knjigama (DACG, DK, br. 108, tek. br. 678).

⁶⁵ DACG, UD-1913, Fas.: 126a, br. 1127. i Ibidem, DK br. 108, tek. br. 1127.

⁶⁶ O Kinematografu u periodici tokom 1914. godine vidi: Ljiljana Milunović „Pozorište u crnogorskoj periodici 1909-1915“, Podgorica, 2004, bibl. jed.: 830, 870, 871, 873, 874 i 875.

Program za djecu do 1000 metara košta franaka 188⁶⁷, uz pogodnost da se polovina novčanoga iznosa mora odmah uplatiti, a druga polovina „pod doplatom“. Njemačka firma će u oglasu posebno naglasiti da su filmovi: „vrlo malo upotrebljavani od najznamenitijih pozorišta koja mijenjaju redovno svoje programe“, te da filmski materijal nudi po cijelome svijetu. Ne možemo tvrditi da je crnogorski kinematograf ostvarivao poslovnu saradnju sa ovom njemačkom firmom, ali navedene cijene filmova mogu, makar indirektno, ukazivati na finansijske uslove rada u ovoj oblasti.

Program domaćega kinematografa „Vjesnik“⁶⁷ je najavio za predstavu planiranu za 27. februar 1914. godine. Repertoar se sastojao od sedam filmskih tačaka: 1. „Od Gliona do Šamonia“, prirodno; 2. „Fricova prva cigareta“, šala; 3. „Cotavi Lupež“, detektivska igra u jednom činu; 4. „Zbog Vaterloa“, vrlo šaljivo; 5. i 6. „Gospodin Hercog“, Odlična komedija u dva čina prikazana od g. Henriha Brači i g-ce Anite Daniko; 7. „Sporazuman brak“, vrlo šaljivo. Sredinom februara kinematografska predstava je prikazana i na crnogorskome Dvoru. Iz računa Ljuba Tamindžića koji je dostavio na naplatu zaključujemo da je predstava na Dvoru prikazana 13. februara 1914. godine.⁶⁸

Tokom marta mjeseca „Vjesnik“ će redovno pratiti program crnogorskoga kinematografa. U Najavi programa za predstavu 6. marta će naglasiti: „... prikazivaće se jedna od najveličanstvenijih drama kojom se je čuvena fabrika „Nordisk“ pročula: *Tragedija jedne majke*. Diraljiva istorija jedne majčine duše, u tri čina, koja će svakome natjerati suze na oči.“ U najavljenom filmu glavne uloge su igrali najčuveniji norveški glumci G-đa Ragna Vetergran i G. Ferdinand Bon. Na programu su te večeri uz ovaj

⁶⁷ „Vjesnik“ i do sada citirani „Cetinjski vjesnik“ je ustvari isti list koji je 1913. godine promijenio ime zbog mogućnosti rasturanja u Austrougarskoj.

⁶⁸ DACG, UD-1914, Fas.: 133a, br. 106.

bili i filmovi: „Berba kokosovih oraha“, prirodno; „Manon Lesko“, drama i „Nedelja svečan dan, ponedjeljak radni dan“.

Naredna najava repertoara u štampi odnosila se na kino-predstavu 12. marta. Na programu su bili filmovi: „Gajenje nojeva, goluba i krokodila u Kaliforniji“, zanimljiva i prirodna snimka. „Dužnost prije svega“, dirljiva drama u jednom činu od čuvene francuske fabrike „Gaumont“; „Vjerni ordonans“, šala. „Borba srca“, veličanstvena „Nordisk“, drama u tri čina, dužina slike 1300 metara i na svršetku obična šala „Tontolinov gramofon“. Na kraju ove najave je naglašeno: „program je za svaku preporuku i publika će u istom uživati.“

Do kraja marta „Vjesnik“ će donijeti dvije najave filmskoga repertoara. Za 19. mart, uz snižene cijene ulaznica crnogorski kinematograf je pripremio program u šest tačaka: 1. „Vožnja sa čamcem na Loari“, zanimljive prirodne snimke, kolorisano. 2. „Sudbina je naredila“, dirljiva drama u jednom činu. 3. „Seosko lukavstvo“, lijepa komedija, 4. i 5. „Katastrofa“, porodična drama u dva čina. Naglašeno je da „Katastrofa“ ima dužinu filmske trake 1000 metara, te da u glavnim ulogama igraju: Fabrikant Torun, Eba, njegova žena, Ana, njihova kći. Na kraju programa te večeri je bio 6. „Čobanin umjetnik“, sa vrlo šaljivim sadržajem.

Još jedna najava u štampi odnosila se na kinematografski program u martu. Program, za koji se kaže da je potpuno nov i odličan, te da su cijene ulaznica i ovoga puta snižene, pripremljen je za 27. mart 1914. godine. Na programu su bili filmovi: „Rat na Balkanu“, „Lov na morske konje“, prirodno; „U prašumama“, odlična američka drama sa divljim zvjerima; „Jedan masken šala“, senzacionalna drama u dva čina, u glavnoj ulozi Heni Porten; „Sin“, lijepa komedija; i „Majer ide po doktora“, vrlo šaljivo. Poslije ove kinematografske predstave nastupila je uobičajena preduskršnja (Uskrs je bio 6. aprila) pauza u priređivanju zabavnih programa.

Nemamo više podataka o repertoarima kinematografa na Cetinju pa valja saopštiti bar nekoliko osnovnih podataka o njegovom vlasniku i kinooperateru. Ljubomir R. Tamindžić (1879–1945) je rođen na Cetinju đe je živio, radio i umro 20. juna 1945, godine.⁶⁹ Sredinom posljednje decenije 19. stoljeća Ljubomir, sin Ane i Rista Tamindžića – „jednog hrabrog hercegovačkog ustaša“ – će po završetku prvog razreda gimnazije na Cetinju⁷⁰ biti poslat na izučavanje zanata u radionicama vođovđanskih majstora. Iz izvještaja o toku obuke mladih Crnogoraca u Vojvodini se vidi da Tamindžić 1895. godine uči sajdzijiski zanat u Vršcu kod majstora Bruna Valkeja. Krajem stoljeća Tamindžić se vraća na Cetinje i 1900. godine otvara sajdzijisku radnju.

Ljubomir Tamindžić se uspješno bavio pozorišnom glumom i režijom. Početak izlaska na pozorišnu scenu vezuje se za 1902. godinu. Već smo pomenuli pozorišno angažovanje Tamindžića u vrijeme pripreme za osnivanje i tokom prve godine rada Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta. Poslije Prvoga svjetskoga rata intezivno radi u „Cetinjskome pozorišnome društvu“. Tokom sezone 1924/25. : „najveći broj komada režirao je g. Lj. Tamindžić“. Proslavu jubileja – 25 godina pozorišnog rada Ljubomira Tamindžića – koju je 1927. godine organizovalo „Cetinjsko pozorišno društvo“ pratila je ondašnja štampa. Povodom jubileja objavljen je portret Ljuba Tamindžića (crtež) i njemu posvećena pjesma od sedam strofa. Evo za ilustraciju jedne od strofa:

⁶⁹ Opština Cetinje, „Matične knjige umrlih 1930-1945“, red. br. 57, str. 615.

⁷⁰ Podatke o gimnazijskom školovanju Ljuba Tamindžića vidi u: Dr Momčilo D. Pejović, „Cetinjska gimnazija 1880–1920“, Cetinje, 2007, str. 909 i dalje.

*„Četvrt v'jeka na daskama
stvarao si nam radost pravu
služio si umjetnosti
ne za plaću ni za slavu.“⁷¹*

„Narodna riječ“ tim povodom piše da je: „odano priznanje jednoj umjetničkoj prirodi čiji žar za punih 25 godina nije moglo rashladiti ni njegovo loše materijalno stanje, ni nerentabilnost glumačke umjetnosti...“. Tim povodom odlikovan je i V stepenom ordena sv. Save.

Teško je tvrditi da li je odmah poslije Uskrsa obnovljen redovan rad kinematografa. S jedne strane, o tome nemamo potvrde u aktuelnoj periodici, a s druge, stalne napomene o sniženim cijenama ulaznica govore o opadanju posete, te samim tim i prihoda. Na produžetak pauze u radu kinematografa koja je počela pred Uskrs mogla je uticati i aktivnost u Ministarstvu finansija koja se ticala ove oblasti. U Ministarstvu finansija, tokom aprila i početkom maja 1914. godine živo se radilo na donošenju rješenja o jednoobraznom oporezivanju uvoza filmskoga materijala. Prije donošenja konačnog rješenja o načinu oporezivanja nabavke filmova u Crnoj Gori Ministarstvo će prikupiti iskustva iz sredina gdje su do tada radili kinematografi. Prepiska Ministarstva finansija i carinarnica na terenu danas nam pored niza informacija interesantnih za predmet naše teme omogućava i pouzdano saznanje da u Crnoj Gori, bar kada je druga dekada 20. stoljeća u pitanju, kinematografske predstave nijesu imali priliku da posmatraju samo u prijestonici. Pored Ljubomira-Ljuba Tamindžića na Cetinju, kinematografske predstave su organizovali: Niko Džanjević u Podgorici i Branko Šobajić u Nikšiću.⁷²

⁷¹ „Ljubi Tamindžiću – prilikom 25-godišnjeg jubileja“, „Mali Radojica“, II/1927, br. 8, str. 2.

⁷² Branko Šobajić (1878-1917) je sin Bekice - Boška Šobajića, veoma

Iz dopisa Uprave carinarnice Podgorica se vidi da tamo: „podržaje kinematografsku radnju“ Niko Džanjević, te da je „prilikom otvaranja“ dozvolu za rad dobio još od prethodnoga kapetana. Nažalost iz dopisa nije precizirano kada je ta dozvola data. Uprava carinarnice Podgorica takođe obavještava Ministarstvo da Niko Džanjević: „redovno dobiva strane slike“ koje: „po upotrebi povraća“ pa mu zbog toga nije do sada naplaćivana carina na uvoz. Vrijednost nabavljenoga filmskoga materijala se kreće od 50 do 200 perpera.

Sasvim drugačija situacija je bila u Nikšiću. Carinik je u pisanoj formi izvijestio pretpostavljenoga: „Branko Šobajić ovdašnji trgovac uvezao je jedan paket slika za kinematografske predstave, u vrijednosti od per 97 koju sam sumu ocarinio u klasu XVII razdio 1, i na istu naplatio porez 10%. Šobajić nije prijavljivao nikakve zarade od kinematografskih predstava.“ Iz ovoga dopisa carinika moglo bi se zaključiti da Šobajić prvi put naručuje filmove, odnosno da tek počinje rad sa kinematografom. Međutim, dostavljajući dopis carinika Ministarstvu finansija upravnik varoši će dodati svoj komentar: „Ovoj upravi poznato je da kinematograf u Nikšiću ne radi od ove godine“. Upravitelj varoši nam nažalost ne omogućava precizno saznanje od kada radi kinematograf u Nikšiću.

Konačno, na Cetinju, prema dopisu upravnika carinarnice: „Na filmove nijesu naplaćivane niti carina niti sporedne takse.“ Ovo je obrazloženo time što: „Vlasnik kinematografa dobije

poznatoga kulturnoga i javnoga djelatnika, autora posebnih izdanja, dramskih djela i niza priloga u periodici. Branko je takođe aktivni učesnik kulturnih dešavanja, muzički obdaren, bavio se fotografijom. Vidi: Dr Dušan Martinović, „Bekica Šobajuč (1852-1930)“ u: „Portreti V“, Cetinje, 1995, str. 101. Nekoliko detalja o radu kinematografa u Nikšiću pruža Niko Martinović u feljtonu objavljenom u „ND Vijesti“, krajem 2009. godine. Niko Martinović, „U sazvežđu duha“, feljton, nastavak br. 10 (7. XII) i br. 11 (8. XII 2009. god.).

film jednoga dana, prikaže ga i odmah drugog dana upućuje drugoj radnji (odavde za Skadar ili ih dobija iz Skadra i upućuje dalje za Kotor) ili ga vraća onoj firmi koja ih je i uputila.“ Put filmskoga materijala koji opisuje carinik sa Cetinja ukazuje da kinematografi u Crnoj Gori nijesu bili poslovno povezani već je svaki vlasnik samostalno nabavljao filmove. Kada je Cetinjski kinematograf u pitanju, u pomenutom dopisu se ističe da njegov vlasnik plaća porez na zaradu: „po procjeni Privrednog odbora“. Za 1910. godinu porez na zaradu vlasniku kinematografa na Cetinju je iznosio 30 perpera, za 1911. god. je 20 perpera, a za 1912. god. 30 perpera, dok je za 1913. godinu određeno samo 16 perpera.

Sva prikupljena iskustva i saznanja o dosadašnjoj praksi referent u Ministarstvu je ukratko prenio ministru finansija. U istom dopisu je, poslije početne konstatacije: „Carinskom tarifom ili kakvim bilo naređenjem nije određena klasa i razdio za film koji se uvozi i upotrebljuje za kinematografske prestave“, na kraju iznio prijedlog da se naplata carine i drugih dažbina na uvezene filmove obračunava na vrijednost: „po njihovoj doplati, a za tarifnu stopu da se uzme odredba XVII klase carinske tarife a tako i za gramofonske table“⁷³ Ministar finansija je uvažio prijedlog referenta, pa je 7. maja 1914. godine donešeno rješenje poslato kao poseban „Raspis“⁷⁴ o oporezivanju nabavke filmova u Crnoj Gori.

Nemamo više sigurnih saznanja o radu gradskih kinematografa u Kraljevini Crnoj Gori.⁷⁵ Sredina 1914. donosi novi prekid

⁷³ DACG, MF-1914, Fas.: 577, br. 4095. Vidi: Ibidem, br. 3575. Vidimo da je kod carinjenja jednoobrazno tretiran odnos prema filmovima i gramofonskim pločama, tehničkim novitetima koji su se počeli uvoditi u crnogorsku svakodnevicu.

⁷⁴ DACGF, MF-1914, Fas.: 554, br. 4436.

⁷⁵ Iz računa koji je 29. I 1915. godine Ljubo Tamindžić podnio crnogorskom Dvoru vidi se da je prikazao jednu kinematografsku predstavu. Kako na računu ima više stavki bez napisanoga datuma kada je naznačeno obavljeno

svih kulturnih dešavanja i uopšte redovnoga života u državi. Kraljevina Crna Gora, potpuno nespremna, ekonomski i demografski veoma iscrpljena, bez jasno definisanih ratnih ciljeva ulazi u veliki međunarodni sukob – Prvi svjetski rat. Vanredne prilike započete Prvim svjetskim ratom i nastavljene Božićnim ustankom će vrlo dugo trajati donoseći Crnogorcima nova teška stradanja i dugotrajne patnje, a crnogorskoj državi porazni kraj - nestanak sa političke karte Evrope.

* * *

Na osnovu podataka koje smo iznijeli pokušaćemo na kraju da sasvim sažeto konstatujemo osnovne karakteristike rada kinematografa u Crnoj Gori za period od 1908. do 1914. godine. U Crnoj Gori kinematografe osnivaju i drže privatna lica, bilo kao ortaci, bilo samostalno. Finansijsko-pravni uslovi za rad kinematografa i nabavku filmskoga materijala određivani su tokom njihovoga rada, od slučaja do slučaja. Filmski materijal je u početku poticao iz Njemačke i Austro-Ugarske, a zatim iz nordijskih zemalja, pa Italije, Francuske, Rusije... Prema sadržaju koji je sugeriran naslovom i kratkim komentarom u štampi produkcija nekoliko filmova bi se mogla vezati i za američki kontinent. U posmatranom periodu uspjeli smo da registrujemo oko 260 naziva prikazanih filmova od kojih je samo desetak po jedanput reprizirano (javljaju se po dva puta). U dokumentima smo pronašli sigurnu potvrdu da su pred Prvi svjetski rat kinematografi radili na Cetinju, u Nikšiću i Podgorici.

Rad kinematografa (1908-1914) možemo posmatrati u dvije, po intenzitetu prikazanih predstava i broju kinematografa, različite etape. Prva od ovih etapa odnosi se na prvu deceniju 20. stoljeća, odnosno Knjaževinu, a druga na četiri kalendarske godine od početka druge decenije, odnosno na Kraljevinu Crnu Goru.

može se pretpostaviti da je kinematografska predstava mogla biti prikazana na Dvoru i prije kraja 1914. godine. (DACG, UD-1915, Fas.: 135, br. 111).

U prvoj etapi (1908-1910) koja počinje osnivanjem kinematografa na Cetinju (avgust-septembar 1908. godine) nemamo podataka o radu kinematografa u drugim mjestima Crne Gore. Tokom prve etape kinematograf nije imao kontinuiran rad. Na neredovni rad kinematografa na Cetinju uticala je, kako nastala međunarodna situacija, tako i angažovanje vlasnika kinematografa na pripremanju i učešću u pozorišnim predstavama sa nagoviještenom mogućnošću profesionalnoga angažovanja pri otvaranju državnoga teatra. Nemamo podataka da je kinematograf radio tokom 1909. godine. Tokom 1910. godine, pored nekoliko javnih predstava kinematograf prikazuje predstave na Dvoru čime praktično počinje funkcionisati i kao dvorski.

U drugoj etapi (1911-1914) koliko su uslovi dozvoljavali kinematograf na Cetinju je redovno radio (od posmatrane četiri godine samo jedna formalno nije bila ratna). Tokom ove etape, 1914. godine počće sa radom i kinematografi u Nikšiću i Podgorici. Kinematograf na Cetinju kontinuirano funkcioniše kao gradski i kao dvorski. Sredinom 1914. godine država jednoobrazno uređuje finansijsko-pravne uslove za nabavku filmskoga materijala.

Tokom druge etape periodika sve više posvećuje pažnju radu kinematografa. Uz najave repertoara o filmovima se objavljuju: (1) najosnovnije informacije (žanr, ponekad glumci, ili filmska kuća, dužina trajanja) i doduše savim kratke (2) ocjene sadržaja. Ma koliko ocjene sadržaja filmova koje su objavljene u štampi bile lapidarne, možemo ih posmatrati i kao začetak filmske kritike u Crnoj Gori.

Ostavljajući zbog nekompletnosti arhivske i bibliotečke građe o ovoj temi znatan broj pitanja otvorenim, smatramo da iznešene činjenice ipak dozvoljavaju zaključak: Tokom prve i druge decenije 20. stoljeća u Crnoj Gori počinje da se uspostavlja i širi kinematografska merža, koja hvatajući čvrste korijene prati savremene trendove iz razvijenih država Evrope.

CRNOGORSKI GRADSKI I DVORSKI KINEMATOGRAF
Pregled kinematografskih predstava i naziva prikazanih filmova
1908-1914.

1908. godina

Gradski kinematograf

Lokacija: Kafana. „Lovćen“ u kući Petka Pajovića (Cetinje, Nova Varoš)

Vlasnici: ortaci Blažo Bratičević i Ljubo Tamindžić

4. - 17. septembar

- „Izlet u šumu“
- „Gost koji ne plaća“
- „Dresirani majmun“
- „Izgubljena devojka“
- „Postdamska panorama“
- „Osvetnik svoje časti“
- „Ženske kao vojnici“

17. septembar - 29. oktobar

- „Zabranjeno kupanje“
- „Noćna pohara“
- „Carska parada“
- „Kradljivac velosipeda“
- „Muško kupatilo“
- „Prevarena učiteljica“
- „Seljački život“
- „Zet i tašta“
- „Svadba“
- „Progutan novac“

„Na njemačkoj željeznici“
„Dječija šala“
„Znamenita ruka“
„Đavolji kazan“
„Zavađeni ljubavnici“

29. oktobar - novembar

„Kepenički kapetan“
„Vještica“
„Materinska ljubav“
„Srećan čovjek“
„Božićna slika“
„Sudski izvršitelj“
„Domaće životinje“
„Vojnikov paket“
„Dolazak jednog voza“
„Miš u ženskom društvu“
„Fotograf i kasapin“
„Žensko kupatilo“
„Teška influenza“
„Jutarnja toaleta“

Turneja gradskoga kinematografa

Lokacija: Zgrada osnovne škole - Podgorica

Vlasnici: ortaci Blažo Bratičević i Ljubo Tamindžić

25. novembar – decembar

Repertoar kao na Cetinju (po najavi 5-6 predstava)

1909. godina

- Nije pouzdano registrovan rad domaćega kinematografa

1910. godina

Gradski kinematograf

Lokacija: Kafana. „Carev Laz“ (Cetinje)

Vlasnik: Ljubomir-Ljubo Tamindžić

27. februar

Repretoar kao 1908. godine

Dvorski kinematograf

Lokacija: Dvor kralja Nikole I

Vlasnik: Ljubomir-Ljubo Tamindžić

septembar-oktobar

Date tri kinematografske predstave

28. novembar

Data kinematografska prestava po nalogu iz Dvora

1911. godina

Gradski kinematograf

Lokacija: Zetski dom (Cetinje)

Vlasnik: Ljubomir-Ljubo Tamindžić

3. januar

U okviru kinematografskoga programa date i
„Jubilarne slike“

28. januar

„Razbojnici“, drama, prema Šileru

„Panorama Lucerna“

„Prašuma azijskih ostrva“

„Jubilarne slike“

18. februar

„Lov na srne u Alpima“

„Kod indiskoga mađioničara“

i drugo

16. maj

„Nova jubilarna slika“

i drugo

24. maj

„Druga serija novih jubilarnih slika“

i drugo

14. juna i 24. oktobra

Data kinematografska predstava

Dvorski kinematograf

Lokacija: Dvor kralja Nikole I

Vlasnik: Ljubomir-Ljubo Tamindžić

17. jul

Dvije kinematografske predstave

26. avgust

Data kinematografska predstava.

1912. godina

Gradski kinematograf

Lokacija: Zetski dom (Cetinje)

Vlasnik: Ljubomir-Ljubo Tamindžić

23. i 24. januar

„Krunisanje u Londonu“

„Katastrofa aeroplana“

„Lorenzacio“, drama u bojama

„Zaljubljeni Maks“, šala

„Gomonove nedjelje“, izvještaji svjetskih događaja

„Nesretni sastanak“, drama

„Manevar austriske vojske 1911. godine“

„Majčina fotografija“, drama

„Kraus traži Đokonu“, šaljivo

i drugi.

27, 30. i 31. januar

„Lov na lavove u Africi“

„Vojnici iz ljubavi“, šala

„Ljubav brata i sestre“, veličanstvena drama

„Miler dobio balon“, šaljivo

„Sa krunisanja u Londonu-II serija“

„Smotra flote“

„Dva u uniformi“, drama

„Don Žuan hoće da se ženi“, šaljivo

i drugi

1. februar

- „Alpski jegeri na službi“
- „Italija: Rim“
- „Daleko od oči daleko od srca“, *komedija od D. Rošea, kolorisano*
- „Život farmera u Americi“
- „Mnogoljubljena služavka“, šala
- „Kula svjetiljka“, drama
- „Opet zakasnio na ručak“, šala
- „Ženidba strašljivca“, šaljivo
- „Leman kao šegrt“, šaljivo

13. februar

- „Jedna od mnogih“, drama u tri čina, dužina 1160 m
- „Tontolini želi da omršavi“, šala

15. februar

- „Semering“, prirodno
- „Lea kao ukrotiteljka“, komično
- „Doživljaji jednoga starješine stanice“, drama
- „Narodne zabave na Temzi“
- „Mnogo vike ni oko šta“, komično
- „Savjest“, drama,
- „Maks kao lamar“, šaljivo.

21. februar

- „Crni san“ ili „Dijamantska ogrlica“, drama u tri čina
od Urbana Grada, u glavnoj ulozi Asta Nilzen

24. februar

- „Krakov“, prirodno

- „Od sreće u plač“, drama
- „Moralni lijek“, šaljivo
- „Vožnja motornim čamcem na Elbi“, prirodno
- „Potkovicica“, komično
- „Požrtvovanje Seminol Indijanaca“, drama
- „Fric kavaljer“, šala
- „Tontolini u cirkusu“, komično

2. mart

- „Žrtva nevjerstva“, drama u dva čina, dužina 700 m

16. mart, 9, 10, 13. april i 1. maj

Data kinematografska predstava.

12, 13. i 14. maj

- „Hipnotičko liječenje“, šala
 - „Izlet sa punicom“, šala
 - „Grofičina narukvica“, drama u 24 slike
u glavnoj ulozi: mali Fric Ebeland;
 - „Duplo bjekstvo“, šala
 - „Ogrlica ili Tontolini kao detektiv“, šala
 - „Pajaci cirkusa Medrano - Pariz“
 - „Tontolini ide u lov“, šala
 - „Ubistvo u parku“, drama
 - „Milerov Božić“, šala
 - „Čast od Sudermana“
- i drugi.

16. maj

- „Na dalmatinskoj obali“, prirodno
- „Tontolinov dvoboj“, šaljivo
- „Čuvar kule svjetiljke“, drama

- „Miler hoće novaca“, šala
- „Moriceva prosidba“, šala
- „Čar muzike“, drama
- „Miler snima slike za kinematograf“, šala
- „Morice i jedan sličan njemu“, šaljivo.

20. i 21. maj

- „Na žrtveniku“, dramu u tri čina, dužina 1200 m

27, 29, 31. maj, 5. i 7. jun

Data kinematografska predstava.

9. i 10. jun

- „Veršland“, prirodno
- „Ljubav i poslije smrti“, drama u dva čina
- „Prijateljska usluga“, šala

12. jun

- „Vožnja zimi u Šavacarskoj“, prirodno
- „Tontolini kao provodadžija“, šala
- „Leške kao karikaturist“, šaljivo
- „Željeznica broj 423“, drama
- „Ljubomorna Kunigunda“, šaljivo
- „Čobaninova kći“, drama

14. jun

- „Cirkus što leti“, drama

17. jun

- „Sa planinskom željeznicom“, prirodno
- „Tajne biljnog carstva“
- „Zanimljivi primjeri iz carstva bilja“

„Imaš li vatre“, šaljivo;
„Indijanska majka“, drama u dva čina
„U pomoć! peć dimi!“, šala

19. jun

„U Egiptu“, prirodno;
„Tontolini kao izdavalac stanova“, šaljivo
„Grijev mladosti“, drama u tri čina
„Moj konj zna se boksirati“.

9. jul

„Granada“, prirodno;
„Pseto Crvenog Krsta“, drama;
„Kad žene račune vode“, šaljivo;
„Gajenje konja“, originalno;
„Tajne vile ‚Mir‘“, drama
„Krojač hoće novca“.

13. jul

*Snimci dočeka i boravka kralja Nikole I u Beču
i drugo*

14. jul

„Gošonova nedjelja br. 15“, najnoviji događaji
„Dolazak Nj. V. Kralja u Beč i Derbi“ - posljednji put
„Sirotica Jeni“, drama u dva čina
u glavnoj ulozi Asta Nilzen
„Kako Limke svoje dugove plaća“, šala

18. jul

„Ciganska krv“ Drama u tri čina, dužina 1200m
u glavnoj ulozi igra čuvena danska glumica

31. jul

Data kinematografska predstava.

23. avgust

- „Na Bosforu“, prirodno
- „Mala udovica“, drama
- „Industrija pamuka“, prirodno
- „Njegova majka“, drama
- „Kairnan“, prirodno
- „Kad žene ljube“, drama
- „Ženska policija“, vesela igra u jednom činu
- „Tontolini izdaje stan“, komično
- „Pobuna na lađi ili vjerni krmanoš“, drama
- „Lopov i međed“, šaljivo
- „Kvastl kao vazduhoplovac“, šala

25. avgust

- „Na Bosforu“, prirodno, kolorisano
- „Želja za pozornicom“, drama
- „Lopov i međed“, šala
- „Njegova majka“, drama, uz pratnju muzike
- „Ženska policija“, komedija u jednom činu

26. avgust

- „Sv. Kairnan“, prirodno
- „Budina osveta“, drama
- „Mala udovica i lađa što gori“, drama
- „Pobuna na brodu ili vjerni krmanoš“, drama
- „Kvastl kao vazduhoplovac“, šala

30. avgust

- „Mamzel Nituš“, komedija u tri čina
- „Veliki osvetnik“, šaljivo
- „Olimpiske igre u Štokholmu“, originalno
- „Maks traži nevjestu“, komedija
- „Prsten“, drama
- „Toto uči skakati“, šaljivo
- „Sjajno zalto“, drama
- „Jedan koji sve može“, šala
- „Teško shvatanje“, komedija
- „Emina tajna“, drama u dva čina
- „Miler kao bankarski činovnik“, komedija
- „Kikebiš čestita“, šaljivo

1. septembar

- „Moskva i njene obale“, prirodno
- „Ovogodišnje olimpiske igre u Štokholmu“
- „Prsten“, drama
- „Mane traži nevjestu“, šala od Maksa Lindera
- „Sjajno zalto“, drama u jednom činu, dužina 500 m;
- „Toto uči skakati“, šaljivo

2. septembar

- „Napulj“, prirodno
- „Nara u Japanu“, prirodno
- „Jedan koji sve može“, šaljivo
- „Kikebiš čestita“, šaljivo
- „Emina tajna“, drama u dva čina, dužina 800m
- „Miler kao bankarski činovnik“, komedija
- „Opasna potjera“, šaljivo

6, 8. i 9. septembar

- „Đokonda“, drama
- „Ratno polje na Vertu“, prirodno
- „Ja se šetam sa mojom ženom“, šaljivo
- „Liverpuljske trke sa preponama“, originalno
- „Gomonova nedjelja br. 20“, najnoviji događaji
- „Njegova prva žena“, drama
- „Spuštanje u more lađe ‚Tegetov‘“, originalno
- „Borba u Japanu“
- „Blazel kao zubni ljekar“, šaljivo
- „Gomonova nedjelja br. 21“, najnoviji događaji
- „Vojni avijatičari u Americi“
- „Zakletva Stevana Hulera“, drama u tri čina
- „Pseto kao dimničar“, šaljivo
- „Seoska koketa“, drama
- „Mnogoljubljena tetka“, komedija

10 - 16. septembar

- „Baden-Baden“, prirodno
- „Pateov žurnal“, najnoviji događaji
- „Oči“, drama
- „Šta jedan hoće“, komedija
- „Totova amajlija“, šaljivo
- „Straža dolazi“, drama
- „Ernin Ljubavnik“, vesela igra
- „Moć zla“, drama u jednom činu
- „Kanal Mančester“, prirodno
- „Pateov žurnal br. 24“
- „Nesreća na putu“, tragikomedija
- „Za čast svoga oca“, drama u dva čina
- „Neočekivano bogatstvo“, šaljivo
- „Brzina nije vradžbina“, šaljivo

Gostovanje kinematografske kuće Pathe Frères (Braća Pate)

Lokacija: Zetski dom (Cetinje)

16, 19, 20-22. i 23. decembra

Date četiri predstave

„Slike iz Balkanskog rata“

„Napoleonov pohod na Rusiju“.

i drugo

Dvorski kinematograf

1. jul

„Doček kralja Nikole I u Beču“

18. jul, 26. septembar, 25. novembar i 17. decembar

Data kinematografska predstava

1913. godina

Gradski kinematograf

Lokacija: Zetski dom (Cetinje)

Vlasnik: Ljubomir-Ljubo Tamindžić

9. januar, 29. i 31. avgust

Data kinematografska predstava

3. oktobar

„U lovu“, prirodno

„Četvrta serija balkanskog rata“:

prenos ranjenika, prevoz topova, dijeljenje novca Arbanasima, logor kod Kumanova, artiljerijski napad na voz kod Lile-Burgasa i t. d.

„Majčin imen-dan“, dječije igre

„Proba“, drama

„Kobni broj 13“, šala,

„Sestrina milost“, drama

„Leman osvajač“, šala

„Bionćeli kao guvernanta“, šala

2. novembar

„Teodora“, drama V. Sardua

Druga sedmica novembra

„Kraljica Lujza“, drama

Dvorski kinematograf

29. jul, 14. avgust, 5. i 15. oktobar

Data kinematografska predstava

1914. godina

Gradski kinematograf

Lokacija: Zetski dom (Cetinje)

Vlasnik: Ljubomir-Ljubo Tamindžić

27. februar

„Od Gliona do Šamonia“, prirodno

„Fricova prva cigareta“, šala

„Cotavi Lupež“, igra u jednom činu
„Zbog Vaterloa“, šaljivo
„Gospodin Hercog“, komedija u dva čina
Uloge: Henrih Brači i Anita Daniko.
„Sporazman brak“, šaljivo.

6. mart

„Tragedija jedne majke“, drama u tri čina (filmska kuća: „Nordisk“)
glavne uloge: Ragna Vetergran i Ferdinand Bon
„Berba kokosovih oraha“, prirodno
„Manon Lesko“, drama
„Nedelja svečan dan, ponedjeljak radni dan“

12. mart

„Gajenje nojeva, goluba i krokodila u Kaliforniji“, prirodno
„Dužnost prije svega“, drama u jednom činu
(filmska kuća „Gaumont“)
„Vjerni ordonans“, šala.
„Borba srca“, drama u tri čina, dužina 1300 m
(filmska kuća „Nordisk“)
„Tontolinov gramofon“, šala

19. mart

„Vožnja sa čamcem na Loari“, prirodne snimke, kolorisano
„Sudbina je naredila“, drama u jednom činu.
„Seosko luakvstvo“, komedija,
„Katastrofa“, drama u dva čina, dužina 1000 m
glavne uloge: Fabrikant Torun, Eba, njegova žena i kći Ana

„Čobanin umjetnik“, šaljivo

27. mart

„Rat na Balkanu“

„Lov na morske konje“, prirodno
„U prašumama“, drama
„Jedan masken šala“, drama u dva čina
u glavnoj ulozi Heni Porten
„Sin“, komedija
„Majer ide po doktora“, šaljivo

Dvorski kinematograf

13. februar, decembar 1914. – januar 1915. godine

Data kinematografska predstava

U drugoj deceniji 20. stoljeća kinematografske predstave je u Nikšiću prikazivao Branko Šobajuć, a u Podgorici Niko Džanjević.